
KAPITTEL 4: MATERIALET

4.1. Innledning

I dette kapitlet presenteres de nordnorske edelmetalldepotene fra vikingtid og tidlig middelalder i korte trekk. Den nedenforstående oversikten omfatter de funnene jeg mener faller innunder kapittel 1.2.s definisjon av et edelmetalldepot fra vikingtid/tidlig middelalder. I tillegg er enkelte diskutabile funn inkludert, enten fordi de tidligere har vært diskutert som edelmetalldepoter fra denne perioden, eller fordi jeg mener det er overveiende sannsynlig at de faller innunder definisjonen av edelmetalldepot. Der ikke annet er spesifisert, er gjenstandene av sølv.

Forutsetningene for dateringene og proveniensbestemmelsen er delvis gjort rede for i forrige kapittel, og blir også diskutert i kapittel 4.5. Når det gjelder proveniensen vil jeg imidlertid komme med en spesifisering: I mange tilfeller har jeg brukt begrepene ”østlig” og ”vestlig”, uten nærmere konkretisering. Østlig henspeiler her på alle områder øst for funnstedet, blant annet Nord-Sverige, Finland og Russland. I tillegg har jeg regnet gotlandske typer og typer fra sør og øst for Østersjøen som ”østlige”. Gjenstander som kan sammenlignes med funn fra områder vest for dette, regnes som ”vestlige”. Dette gjelder altså blant annet svenske, danske og norske typer.

I dette kapitlet oppsummeres også de mest sentrale opplysningene om de respektive funnstedene og funnomstendighetene. Disse diskuteres nærmere i kapittel 5. Jeg har befart funnstedene der ikke annet fremgår av teksten.

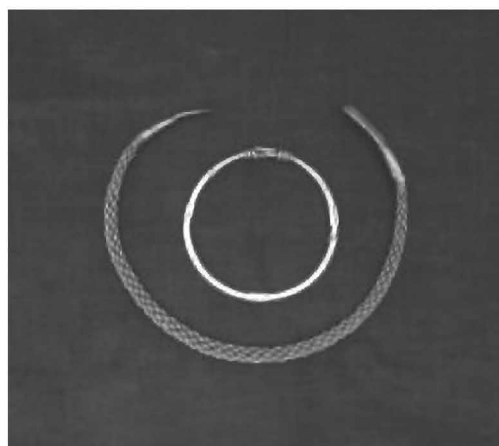
Funnene er gjengitt i geografisk rekkefølge fra nordøst til sørvest. En mer omfattende katalog er å finne i appendiks 1. Der oppgis også mål og vekt for gjenstandene. I kapittel 4.4. oppsummeres noen funn fra Nord-Norges nærområder. Disse er også beskrevet med flere detaljer i appendiks 2, men ikke med samme detaljnivå som for de nordnorske depotene. Kartmateriale utover det som presenteres her er å finne i appendiks 3.

4.2. De nordnorske edelmetalldepotene

1. Neiden, Sør-Varanger (Ts.4331-4332)

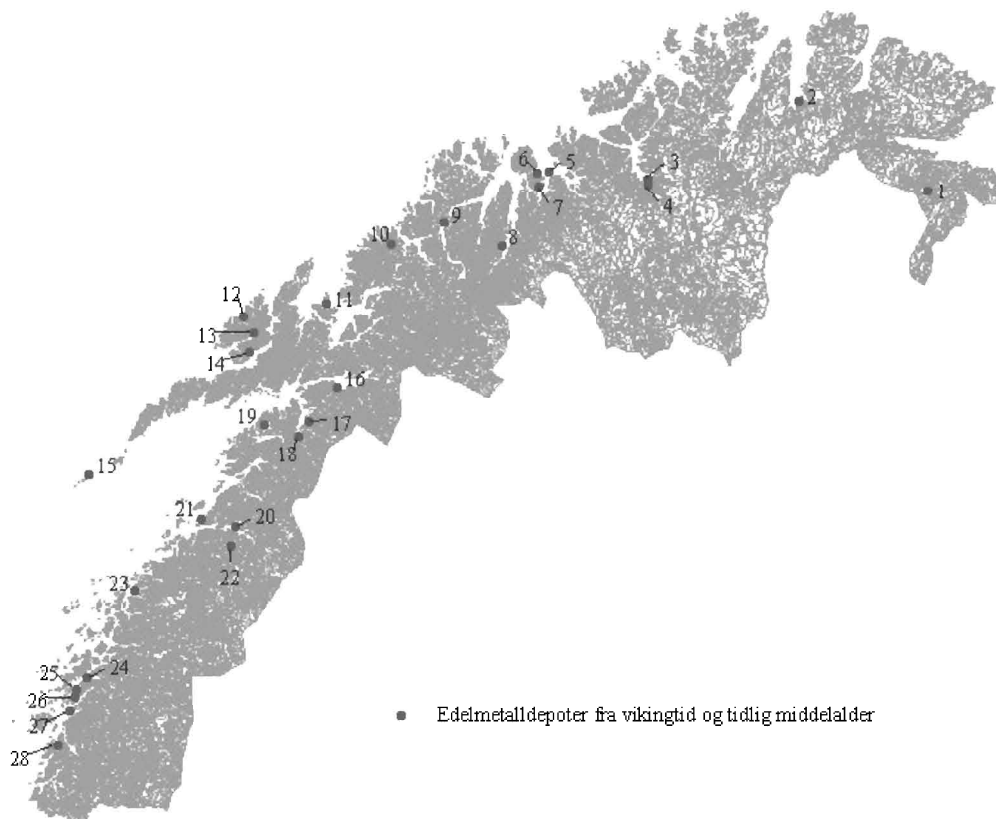
Innhold: Halsring og armring.

Datering og proveniens: Den kobberblandede legeringen i halsringen (figur 4.1), de sannsynligvis rombeformede endestykkene og måten å feste disse til ringkroppen på ved hjelp av sokler, er alle trekk som peker østover (Hårdh 1996:45-46, 57, Stenberger 1958:85, Zachrisson 1984:82, 105). Halsringer dateres vanligvis til vikingtid i Norge (for eksempel Hårdh 1996, Rygh 1999, Stenberger 1958), mens finske funn normalt dateres til mellom 1050 og 1150 (Kivikoski 1964:289, Sarvas 1986:136, jf. også Hårdh 1996:68). Østlige ringer med sokkelfeste har imidlertid blitt gitt dateringer fra 1030 og helt opp til 1300-tallet (Bäcksbäcka 1975:85-86, Stenberger 1958:85, 87, Abb. 48) (se også kapittel 3.3.2.). Jeg har ikke funnet direkte paralleller til armringen (figur 4.1), den er helt særegen med de dekorerte partiene med firkantet tverrsnitt. Lignende helt glatte armringer er imidlertid vanlig i Norge og resten av Norden i vikingtid (Petersen 1928:155, Stenberger 1958:96, 99f).

Figur 4.1: Halsringen og armingen fra Neiden, Sør-Varanger. Foto: Marte Spangen

Funnsted og funnomstendigheter: I katalogen oppgis funnstedet bare som ”nær fossen og skolteboplassen” (kat. TMU). Skolteboplassen er en liten slette ved Neidenfossen, som i dag kalles ”Skoltebyen”. Det er noe uklart om gjenstandene ble funnet sammen, men jeg tar utgangspunkt i at det var tilfelle. De ble innlevert sammen til Universitetets etnografiske museum i Oslo. På 40-tallet ble de overført til Tromsø Museum. Det er mulig at funnet ble gjort i forbindelse med den omfattende letingen etter samiske skjeletter som fysiske antropologer drev i området ved århundreskiftet og fram til ca. 1930. De kan også ha blitt funnet ved gravearbeid på kirkegården som lå rundt det russisk-ortodokse kapellet på området, eller eventuelt ved veiarbeide (B. Olsen, pers. med. 18.12.2003).

Figur 4.2: Distribusjon av edelmetalldepoter fra vikingtid og tidlig middelalder i Nord-Norge.

2. Vestre Eikvik, Lebesby (Laksefjord) (AaM 1828 a-h)

Innhold: En stor og fire små betalingsringer av gull, en flat arming av gull, en arming av sølv.

Datering og proveniens: Dette er et vanskelig funn å datere og bestemme proveniens til: Betalingsringene er typiske for norske depoter fra siste halvdel av folkevandringstid (Munch 1956:113, Nilsen 2002:13-14, Solberg 2000:135-136). Sølvringen kan høre hjemme i vikingtid/tidlig middelalder (Kivikoski 1973:99-100, Abb. 727). Gjessing sammenligner den imidlertid med en type som er påvist tilbake til 600-tallet (Gjessing 1973:99-100) og på Gotland (Stenberger 1958:273). Den flate, dekorerte gullringen er heller ikke lett å plassere. Den synes å være unik i Skandinavia, men kan muligens sammenlignes med kjente sølvsmykker, og/eller med russisk materiale (Brøgger 1931:44, Gjessing 1939:41-42, Sjøvold 1974:328). De holdepunktene som finnes i funnet, synes dermed å peke østover. Dateringen har vært debattert (Brøgger 1931:44, Gjessing 1939:41, Reymert 1980:91, Sjøvold 1974:328). På grunn av sølvringen bør funnet antagelig ikke dateres tidligere enn 600. Noen mulige paralleller til den dekorerte gullringen er datert til

vikingtid, men det er uklart om disse er helt sammenlignbare (Reymert 1980:95). Laksefjordfunnet er ikke enestående: Et funn fra Djugårdsäng i Skara, Sverige, er tvetydig på samme måte. Her er det funnet en rekke gullgjenstander av diagnostisk karakter som peker mot en datering til folkevandringstid, men også 61 sølvringer og ti sølvbarrer, noe som kan tyde på en senere nedleggelse (Wiker 2000:65). Det antas at sølv ble innført til Norge i hovedsak i form av arabiske mynter, og den eldste arabiske mynten som er funnet her i landet er datert til 714 (Holst 1943:57-58). I Estland finner vi imidlertid depoter av sølvsmykker tilbake til 600-tallet (Hårdh 1996:37). Dersom Gjessings vurdering av sølvringen som en østbaltisk type er riktig (se over), kan en datering av Laksefjordfunnet til 600-tallet være rimelig, også med tanke på hvor lenge folkevandringsformene har vært i omløp¹².

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort i 1929 i Vestre Eikvik i Laksefjorden. Ringene kom opp ved nypløying av potetland. De ble solgt til en skipper fra Møre, og endte derfor opp på Aalesunds Museum. Det verserer flere ulike beskrivelser av funnomstendighetene, men jeg baserer meg på opplysningene jeg har fått av en lokal informant som har studert funnet og omstendighetene rundt det inngående. Han oppgir at funnet ble gjort under en helle, delvis nede i torvlaget. Han kunne dessverre ikke påvise det nøyaktige funnstedet i Vestre Eikvik.

3. Lathari, Alta (Ts. 4024)

Innhold: Halsring.

Figur 4.3: Halsringen fra Lathari, Alta.
Foto: Bjørnar Johansen, Alta Museum

Datering og proveniens: Halsringen (figur 4.3) er uvanlig stor (22,1 cm. i diameter). Endeplatene er triangulære med forhøyet midtstykke, noe som er særlig vanlig i Norge, helst på store, forseggjorte halsringer. Halsringer av denne typen dateres generelt til vikingtid, i Norge oftest til 900-tallet (for eksempel Hårdh 1996:48, 66-68, Marstrander 1953:6, Rygh 1999, Stenberger 1958, se også kapittel 3.3.2.).

Funnsted og funnomstendigheter: Halsringen ble

¹² Det finnes imidlertid andre eksempler på at gull fra folkevandringstiden dukker opp i mye yngre depoter, blant annet i myntdepotet fra Årstad, Egersund, Rogaland, datert til 1000-tallet, som innholdt en gullbrakteat fra folkevandringstid (Grieg 1929:218).

funnet på Latharimoen rundt 1920. Finneren var i ferd med å grave ut tomt for et våningshus. Huset er i dag revet, og det ligger et veikryss der det sto. Halsringen ble funnet ganske dypt i sandjorden, sammen med noen fururøtter. Den ble levert til Tromsø Museum noen år senere, men er nå utstilt på Alta Museum.

4. Lille Borras, Alta (Ts. 11090)

Innhold: Halsring.

Datering og proveniens: Halsringen har bare én bevart endeplate (se forsidebildet). Den andre ser ut til å være kappet av mens sølvet ennå var mykt (altså før deponering) (C. Nordby, pers.med. 04.02.04). Den bevarte endeplaten er ganske smal, men faller innunder gruppen triangulære endeplater, som er bredest i ytterste tredjedel av platen. Dette er en variert type, og den vanligste endeplaten på halsringer i Norge (Hårdh 1996:47 og Tab. 1). Triangulære endeplater forekommer også i øst (Hårdh 1996:47), og halsringen har sokkelfester for endeplatene, en østlig teknikk (ibid.:57, se kapittel 3.3.1.). Slike ringer har blitt datert fra 1030 og helt opp til 1300-tallet (Bäcksbacka 1975:85-86, Stenberger 1958:85, 87, Abb. 48, se også kapittel 3.3.2. og nr. 1, Neiden, Sør-Varanger), mens finske funn normalt dateres til mellom 1050 og 1150 (Kivikoski 1964:289, Sarvas 1986:136 jf. også Hårdh 1996:68).

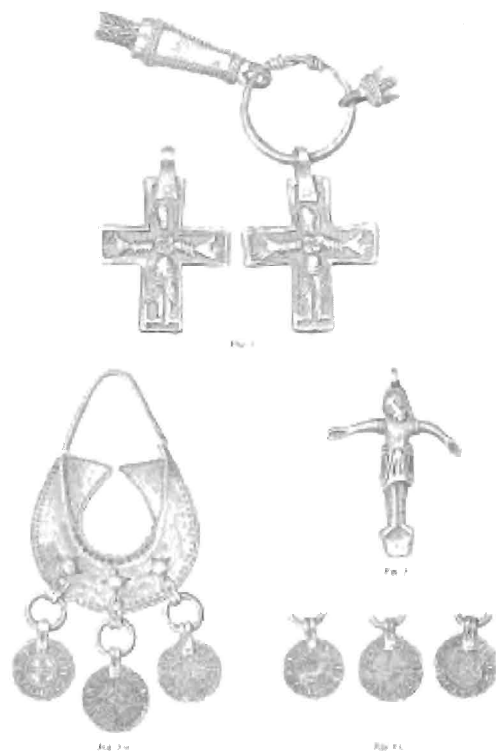

Figur 4.4: Halsringen fra Lille Borras, Alta. Foto: Bjørnar Johansen, Alta Museum

Funnsted og funnomstendigheter: Halsringen ble funnet i 1995 på fjellet Lille Borras. Finneren satte opp en levegg ved en stor flyttblokk. Halsringen lå under en mindre stein innunder flyttblokken. Stedet ble etterundersøkt av arkeologer fra Tromsø Museum, men ingen flere funn ble gjort. Ringen oppbevares på Tromsø Museum. Den er foreløpig ikke konserverv, noe som gjør den ganske unik i ”sølvskatt”-sammenheng. De fleste tidligere funn har raskt blitt pusset opp, og til dels også justert og ”rettet opp”. Forhåpentligvis vil det på et senere tidspunkt bli anledning til å gjennomføre analyser blant annet av legeringen og korroderingen på Lille Borras-ringen.

5. Haukøy, Skjervøy (tapt)

Innhold: Halsring, ringspenne, øring/ tinningring/fingerring, krusifiks med kjede, to øreringer, kristusfigur.

Figur 4.5: Gjenstander fra Haukøydepotet. Ill.: Henrik Mathisen (Brøgger 1928)

Datering og proveniens: Hele dette funnet er tapt, og bare enkelte av gjenstandene er tegnet. Alle er imidlertid beskrevet i Tromsø Museums katalog, og av Anton Wilhelm Brøgger i hans artikkel *Håløygenes Bjarmelandsferder* (1928). Der er også tegningene til Henrik Mathisen gjengitt (ibid., fig. 1-3b, her figur 4.4). Halsringen er ikke tegnet. Den hadde sokkelfeste, et østlig trekk (se kapittel 3.3.1.), som dateres til mellom 1030 og 1300-tallet (Bäcksbacka 1975:85-86, Stenberger 1958:85, 87, Abb. 48, se også kapittel 3.3.2. og 4.2.1.).

Ringspennen er ikke tegnet, men tilsvarte typen R 677. Dette er en

hesteskoformet åpen ringspenne med fasettert ring og opprullede ender (Brøgger 1928:27). Typen er vanlig i blant annet Finland og Baltikum (Gjessing 1927:24, Petersen 1928:189, Stenberger 1958:68 og fotnote 3). De er også kjent fra de samiske offerfunnene i Nord-Sverige (Serning 1956:136, Pl. 36:6 og 9). De dateres til 1000-tallet (Kivikoski 1973:95, Abb. 692). Angående den lille massive ringen, som heller ikke er tegnet, har det vært diskutert hvorvidt slike lignende ringe er fingerringe, øreringe eller tinningringe (Stenberger 1958:153). Stenberger regner dem som tinningringe (Stenberger 1947, Abb. 217:2, 228:2, 262:1, 268:1). De er relativt hyppige i svenske depotfunn med dateringer mellom 1035 og 1047 (Stenberger 1958:152-153 og fotnote 1). Arne har argumentert for tinningringenes slaviske opphav, på bakgrunn av utbredelsesområdet. Han regner de svenske funnene som østlig import, og daterer dem til 900-tallet (Arne 1927:448). Krusifikset er tegnet (Brøgger 1928, fig. 1). Det er av Staeckers type 2.1.2. (Staecker 1999:127-134). Typen har et ganske stort utbredelsesområde, og inkluderer funn rundt Østersjøen, i Russland, ved Svartehavet og i Sørøst-Europa (ibid.:128, Karte 21).

Krusifiksene dateres til 1000-tallet (ibid.:133). Fletteteknikken som er brukt på kjedet det henger på, er av østlig, ”orientalsk” opprinnelse. Bruken av denne teknikken i *kjeder* begrenser seg derimot til Skandinavia og Finland (Serning 1956:60-61). Øreringene er veskeformede, med henholdsvis tre og to angelsaksiske mynter festet i hver. Øreringen med tre mynter er tegnet (Brøgger 1928, fig. 3 a og b). Øreringen med to mynter hadde også feste til et tredje anheng. Nicolaj A. Makarov kaller disse smykkene ”måneformede øreringer”, type I (Makarov 1991:60). De er mest sannsynlig utviklet i de østlige delene av

Figur 4.6: Det sannsynlige funnstedet på Haukøya, Skjervøy, med veistien (?) i forgrunnen. Foto: Marte Spangen

Finland, under påvirkning av Volga-bulgarske smykkemedler (ibid.). En rekke funn er gjort i Nord-Russland, fra Ladoga-området og østover. Dateringene her spenner fra første halvdel av 1000-tallet til midten av 1100-tallet, med et tyngdepunkt i andre halvdel av 1000-tallet (ibid.:63 og figur 3). De angelsaksiske myntene dateres til ca. 997/1003- ca. 1029/35 (Skaare 1976:175, nr. 179). Kristusfiguren er tegnet (Brøgger 1928, fig. 2). Den er fremstilt i korsfestet stilling, men uten kors. Jeg har ikke funnet paralleller til denne formen.

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort i 1886, i Finnvika på Haukøya, ifølge Brøgger av en syv år gammel samejente som gikk og plukket blomster (1928:27). Funnet ble gjort under noe jord og småstein i en ur. Til tross for en beskrivelse ved Olaus Nicolaisen, som fikk påvist stedet i 1889 (Nicolaisen 1890), var funnstedet vanskelig å finne tilbake til ved befaringen, men jeg mener det mest sannsynlige stedet er i en steinete, bratt skråning 80-100 m nord-nordøst for rullesteinsstranden i Finnvika.

6. Uspesifisert, Skjervøy (B. 4526 a-b)

Innhold: To halsringer.

Datering og proveniens: Halsring a har triangulære endeplater festet direkte til ringkroppen, den vanligste typen i Norge (Hårdh 1996:47 og Tab. 1, se også kapittel 3.3.1.). Norske halsringer dateres generelt til vikingtid, i Norge oftest til 900-tallet (se kapittel 3.3.2. og nr. 3, Lathari, Alta). Den er tvunnet av bare to stenger, noe som er

vanligst i Sør-Skandinavia, men også forekommer i Vest-Norge (Hårdh 1996, tab. 7). Halsring b er flettet av "fem eller seks" stenger og tvunnede sølvtråder, og har triangulære

Figur 4.7: Halsring B. 4526 a fra Skjervøy.
Foto: Svein Skare - Bergen Museum UiB ©

endeplater med sokkelfester. Flettede halsringer utgjør høyest prosentandel på Gotland og i Sør-Sverige, men er også sterkt representert i Russland og Ukraina (Hårdh 1996:56, tab. 7). Hårdh vurderer ikke kronologi for ulike typer ringkropper. Halsringer med sokkelfeste har lenger øst blitt datert til mellom 1030 og 1300-tallet

(Bäcksbäcka 1975:85-86, Stenberger 1958:85, 87, Abb. 48). Finske funn dateres

normalt til mellom 1050 og 1150 (Kivikoski 1964:289, Sarvas 1986:136 jf. også Hårdh 1996:68, se også kapittel 3.3.2. og nr. 1, Neiden, Sør-Varanger).
Funnsted og funnomstendigheter: Funnet skal være gjort på Skjervøy rundt 1880. De nærmere funnomstendighetene er ikke kjent.

7. Indreidet, Nordreisa (Ts. 4400 a-d)

Innhold: Tre halsringer og et økseformet anheng med kjede.

Datering og proveniens: Halsring b har triangulære endeplater med sokkelfeste. Sokkelfestet antyder østlig proveniens (Hårdh 1996:57, se kapittel 3.3.1.), der halsringer dateres mellom 1030 og 1300-tallet (se kapittel 3.3.2. og nr. 1, Neiden, Sør-Varanger). Halsring c har triangulære endeplatene festet direkte på ringkroppen, det vanligste i resten av Norge (Hårdh 1996:47 og tab. 1). Norske halsringer dateres til vikingtid/ 900-tallet (se kapittel 3.3.2. og nr. 3, Lathari, Alta). Halsring d er flettet av syv sølvstenger. Flettede halsringer forekommer oftest i østlige områder (Hårdh 1996:56, tab. 7, se nr. 6, uspesifisert, Skjervøy).

Den har bare en endeplate, som er fragmentert og vanskelig å typebestemme. Det økseformede anhenget (a) er en østlig type. Sammenlignbare anheng av sølv har blitt funnet i Nord-Sverige (Gråträsk), Nord- og Sør-Finland, Nord-Russland og

Figur 4.8: Det økseformede anhenget fra Indreidet, Nordreisa. Foto: Marte Spangen

Estland, foruten i Nord-Norge (Jasinski og Ovsyannikov 1998, plansje 41, Kivikoski 1964:287-288, bild 242, 1973:140, Abb. 1140, Tafel 126, Serning 1956:59, Zachrisson

Figur 4.9: Funnstedet ved Indreidet, Nordreisa. Foto: Marte Spangen.

1984:100, se også kapittel 3.3.4.). Serning mener disse ble produsert i Ladoga-området, blant annet basert på at det i nedkant av anhenget er festet fem mindre anheng som ser ut som andeføtter. Dette er en form som peker østover (Serning 1956:61, jf. også Makarov 1991:69ff). De økseformede anhengene dateres

til sent på 1000-tallet/ tidlig på 1100-tallet (Serning 1956:61, Sjøvold 1974:331). Slike anheng er senest funnet ved Ninguniemi, Enare, i 2003 (Ojanlatva 2003). Tre økseformede anheng festet direkte på en av fire halsringer som lå på et stykke never på en stein inne i en hule. Dette siste funnet har blitt C₁₄ datert til mellom 1120 og 1280 (se kapittel 3.3.). Kjedet er flettet, og av samme type som Haukøy-kjedet (se nr. 5, Haukøy, Skjervøy).

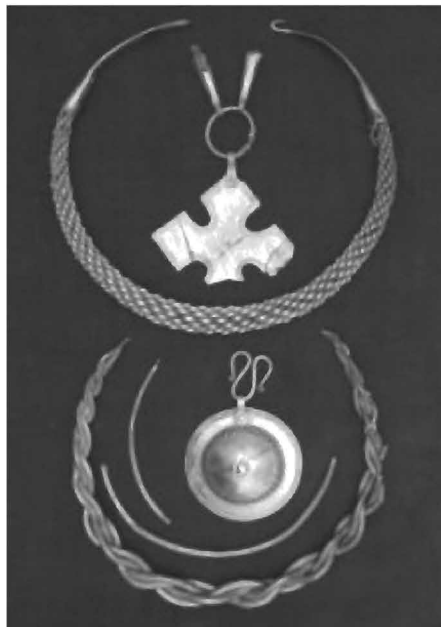
Funnsted og funnomstendigheter: Sølvgjenstandene ble funnet i 1949 ved uttak av heller fra ei ur oppunder en spesiell fjellknaus på eiendommen Berglund øst for gården Indreidet. Fjellknausen og ura består av sort skifret stein. Knausen er ca. 4 m. høy. Den er del av et belte av samme steinsort lang høydedraget Mattisrudhaugen.

8. Flatvollen, Lyngen (Ts. 730-734)

Innhold: Tre halsringer, ett kors-/ firkløverformet anheng, en skjoldbulespenne.

Datering og proveniens: Halsring 730 har triangulære endeplater med sokkelfeste. Som beskrevet over er dette et østlig trekk (Hårdh 1996:57), som dateres til mellom 1030 og 1300-tallet (Bäcksbäck 1975:85-86, Stenberger 1958:85, 87, Abb. 48). Halsring 731 har ikke endeplater eller spor etter slike. Dersom den har hatt endeplater må de ha vært av sokkeltypen, siden endene av ringkroppen ikke er smeltet eller banket til. Ringkroppen er av Hårdhs type III, som forekommer over hele Nord-Europa (Hårdh 1996:55). Halsring 732 består av en enkelt stang, nå i to deler, og har ingen endeplater eller annen

lukkemekanisme. Halsringer av bare én stang er mer uvanlig enn tvunnede og flettede halsringer (Hårdh 1996:41). Birgitta Hårdh nevner at et lite antall slike halsringer er kjent

Figur 4.10: Depotet fra Flatvollen, Lyngen. Foto: Marte Spangen

fra Norge (Hårdh 1976a:47 og fotnote 5). Det korsformede anhenget har en parallell i Botnhamnfundet (se under, nr. 10 Botnhamn, Lenvik), men kan også sammenlignes med det økseformede anhenget fra Indreidet (se over, nr. 7, Indreidet, Nordreisa). Begge er store anheng av sølvblykk, og det kan være grunn til å tro at begge typene stammer fra det samme området (Sjøvold 1974:331). Et tilsvarende korsformet anheng er festet til en knivslire fra Miihkalinjärvi i Enare, Finland. Ifølge Kivikoski anses sliren å være av østbaltisk type (Kivikoski 1964:287, bild 241, Kivikoski 1973:147, Abb. 1228, Tafel 140). Staecker definerer formen som et kors, og har den med i sin behandling av kors og krusifikser som type 1.2.6..

Han gjengir få paralleller fra Skandinavia (Staecker 1999:103-105, Karte 11). Staecker konkluderer med at typen bygger på bysantinske forbilder fra 500-tallet, mens de i løpet av 1000-tallet blir utbredt i Nord-Skandinavia (ibid.:105). Kjedet er flettet, og av samme type som Haukøy-kjedet (se over, nr. 5 Haukøy, Skjervøy). Det er ikke funnet skjoldbulespennere i noen av de andre nordnorske edelmetall-depotene. Typen defineres av Inga Serning som finsk, siden de er vanlige i Finland i sølv, bronse og tinn (Serning 1956:19-20, bilde 1, Pl. 35:7 og 35:9). Ifølge Serning ser disse spennene ut til å ha vært populære hos samene. Hun nevner fire eksemplarer av bronse fra Nord-Norge, foruten sølvspennen fra Flatvollen (ibid.:19). To av bronsespennene er funnet i samiske urgraver. De defineres av Audhild Schanche som østfinsk import (Schanche 2000:379-380 og 394). Christina Bäcksbacka påpeker at skjoldbuleformede spennere er vanlige i de

Figur 4.11: Området der Flatvollen-depotet ble funnet. Foto: Marte Spangen

nordlige områdene i Norge og Sverige, mens de i Finland er sterkest representert i Tavastland i Sør-Finland. Hun antar derfor at dette området er opprinnelsesstedet for de finske spennene. Mynter i Aatservainen-funnet gir spennene der en tidligste datering til 1100-tallet (Bäcksbäcka 1975:80-81).

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort i 1886 ved graving av en dreneringsgrøft. Gjenstandene lå ca. 25 cm. nede i jorden ("1 quart under jord"), på det som i dag er en flat gresslette på et eide mellom en halvøy og fastlandet på vestsiden av Lyngenfjorden. Det ble ikke funnet andre ting sammen med smykkene. Det nøyaktige funnstedet er ikke klarlagt, men ifølge informantene på stedet har det blitt antatt å ligge omtrent midt på enga.

9. Fagerlivegen, Tromsøya (Ts. 5479)

Innhold: Halsring.

Figur 4.12: Halsringen som ble funnet på Tromsøya, Tromsø. Foto: Marte Spangen

Datering og proveniens: Halsringen er tvunnet, med forseggjorte triangulære endestykker som er festet direkte til ringkroppen. Dette er en utbredt form i Norge (Hårdh 1996:47 og Tab. 1), som vanligvis dateres til vikingtid/ 900-tallet (for eksempel Hårdh 1996, Rygh 1999, Stenberger 1958).

Funnsted og funnomstendigheter: Halsringen ble først funnet ved grøftegraving på villatomten Nytun i Fagerliveien 24. Finneren grov vel 1 ½ m. før han kom ned til fjellgrunnen. I en dump ("grube") i grunnen lå flere krutthorn, en kuletang, to russiske kobberkopek og andre nyere ting, samt sølvhalsringen. Dette er med andre ord et sekundært depot. Halsringen ble lagt på grøftekanten, men ble borte over natten (kat. TMU). Ringen ble gjenfunnet i 1956, midt på Fagerlivegen foran nr. 14 (pers. med. K.-D. Vorren 27.03.03, samt kat. TMU).

10. Botnhamn, Lenvik (Ts. 1649-1652)

Innhold: To halsringer, et krusifiks med kjede, et kors- /firkløverformet anheng med kjede og økseformede vedheng.

Datering og proveniens: Begge halsringene er tvunnet og har romboide endeplater festet direkte til ringkroppen. Halsring 1649 har en runeinnskrift inngravert på baksiden av

Figur 4.13: Anhengene fra Botnhamn, Lenvik. Foto: Marte Spangen

endeplatene. Den er tydet til: ”Fórum drengja Frislands á vit ok vígs f?tum vér skiptum” (Olsen 1960:131), som ifølge Magnus Olsen og Aslak Liestøl kan oversettes til: ”Vi fór til møte med Frislands ’drenger’, og krigsbytte vi (mellom oss) delte” (ibid.:135) (se også kapittel 6.6.). Skrift og språk dateres til første halvdel av 1000-tallet, mens forfatterne ikke tør avgjøre et gammelt stridsspørsmål om hvorvidt runeristeren var norsk eller svensk (Olsen 1960:137-138). Romboide endeplater er særlig utbredt i det vestslavonske området, men også i Sør- og Øst-Sverige og i Danmark (Hårdh 1996:45-47). Det er mindre sannsynlig at

halsringen opprinnelig stammet fra ”Frisland” (Nederland, Nordvest-Tyskland), da det bare er gjort ett depotfunn med edelmetall fra det aktuelle tidsrommet i dette området. Dette inneholdt ikke halsringer (Besteman 1997, se kap. 1.2.). Botnhamningen har en innrisset figur på forsiden av den ene endeplaten. Jeg har tolket dette som en kvinnefigur (se kapittel 6.2., figur 6.1 og 6.2). Slike innrisninger på mynter og smykker kalles ”graffiti” (jf. Hårdh 2001:85). Krusifikset fra Botnhamn regnes av både Sjøvold og Brøgger som samme type som det fra Haukøy, Skjervøy (Sjøvold 1974:330, Brøgger 1928:28). Haukøy-typen dateres til 1000-tallet (Staecker 1999:133), og har et ganske stort utbredelsesområde, med funn rundt Østersjøen, i Russland, ved Svartehavet og i Sørøst-Europa (ibid.:128, Karte 21) (se nr. 5, Haukøy, Skjervøy). Kielland mener at Botnhamn-krusifikset kan dateres til første halvdel av 1000-tallet (Kielland 1927:61). Kjedet er flettet, og av samme

Figur 4.14: Funnstedet i Botnhamn ligger i dag på grensen mellom to villahager. Foto: Marte Spangen

type som Haukøy-kjedet (se over, nr. 5 Haukøy, Skjervøy). De kors- og økseformede anhengene er vurdert under nr. 5 Haukøy, Skjervøy og nr. 8 Flatvollen, Lyngen. At små økseformede sølvblikkanheng er festet til det samme kjedet som et større korsformet sølvblikkanheng, styrker antagelsen om en forbindelse mellom de to formene (jf. Sjøvold 1974:331).

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort i 1905, ved uttak av en helle fra ei ur i utkanten av dyrket mark, på det som i dag er grensen mellom to villaeiendommer. Det har vært spekulert i om det ble gjort lenger ned mot sjøen, på Hamneset, der det før også er funnet en gullbelagt øks fra vikingtid (Munch 1993). De lokale informantene var imidlertid godt orientert, og mente bestemt at funnet ble gjort i den nevnte ura på oversiden av veien.

11. Øvergården, Bjarkøy (Ts. 2416-2418?¹³)

Innhold: Armrings (mulig tidligere halsring), 8 glassperler, kleberkar.

Datering og proveniens: På bildet hos Sjøvold (1974, Pl. 17 e) ser armringen ut til å være en tidligere halsring som har fått kuttet av et stykke, og deretter fått loddet på endestykket igjen. Tvinningsteknikken er den samme som i halsringene. Endestykkene er triangulære, den vanligste formen på norske halsringer (Hårdh 1996:47 og Tab. 1). Halsringer dateres generelt til vikingtid, i Norge oftest til 900-tallet (for eksempel Hårdh 1996, Rygh 1999, Stenberger 1958). Til forskjell fra halsringene, som har låser som kan åpnes og lukkes, ser det ut som om ringen fra Bjarkøy har en fast sammenføyet spiralsammenslutning. Armringer i samme fletteteknikk som halsringene faller innunder samme kategori dateringsmessig. Perler forekommer i mange vikingtidsfunn, særlig i kvinnegraver. De varierer i form, farge, størrelse og materiale, men glassperler i ulike utførelser er svært vanlig (Petersen 1928:162-164). Kleberkar var spesielt vanlig i vikingtid (Skjølsvold 1961:13). Det finnes eksempler på sikre depoter med kleberbeholdere, blant annet fra Måge, Ullensvang, Hordaland (Grieg 1929:223). Det er for øvrig sannsynlig at mange depoter opprinnelig ble nedlagt i en form for beholder. Spor etter never er et annet eksempel på dette (se for eksempel nr. 21, Rønvika, Bodø).

Funnsted og funnomstendigheter: Jeg har ikke befart dette funnstedet. Funnet antas av Thorleif Sjøvold å være et gravfunn, fordi gjenstandene er funnet i en røys (Sjøvold 1974:148, L 614). Det ville i så fall være et unikt eksempel på at denne typen armrings ble nedlagt i en grav (se også kapittel 3.3.). Med tanke på at tvunnede hals- og armrings fra

¹³ Sjøvold (1974:148) oppgir disse Ts.-numrene, men de stemmer ikke overens med gjenstandene i Tromsø Museums tilvekstkatalog.

perioden ellers er funnet i depoter, må funnet vurderes som et mulig depot. Det finnes eksempler fra andre områder i Norden på at depoter ble nedlagt i forbindelse med eldre graver (blant annet Zachrisson 1998:95). Dette gjelder blant annet funnet som ble gjort på Slettnes i Fauske. Slettnes-depotet har ikke blitt diskutert som et gravfunn, til tross for at det ble funnet ved fjerning av en røys, og i umiddelbar nærhet til en sikker merovingertidsgrav (se nr. 20, Slettnes, Fauske). Kleberkar over 30 cm. blir ofte funnet i depoter eller enkeltvis, mens kar under 20 cm. nesten utelukkende er funnet enkeltvis (Skjølsvold 1961:20). Alt i alt er imidlertid overveiende mange kleberkar funnet i tilknytning til graver (ibid.:111).

12. Vinje, Øksnes (tapt)

Innhold: En mynt (kufisk) og sølvsaker.

Datering og proveniens: Gjenstandene er tapt, og ingen av dem er beskrevet i detalj.

Mynten skal ha vært kufisk, ifølge Nicolaissen (Hans Holst setter spørsmålsteget ved dette,

Figur 4.15: Halsring C. 9992 fra Grytting, Sortland. Foto: Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo ©

1943:99, nr. 128). Nicolaissen beskriver også de andre sølvsakene som ”smaating”, deriblant en ”fingerring av en rund liten sølvten”, der endene var knyttet sammen (Nicolaissen 1920c). Mynten var borte da Th. Winther skulle ordne de første innleverte oldsakene til museet (ibid.), og jeg har ikke klart å lokalisere de andre gjenstandene.

Funnsted og funnomstendigheter: Jeg har ikke befart dette funnstedet. Det finnes ikke nærmere opplysninger om funnstedet enn at

det var på gården Vinje i Øksnes (Nicolaissen 1920c), og heller ingen nærmere opplysninger om funnomstendighetene.

13. Grytting, Sortland (C. 9992-3)

Innhold: To halsringer.

Datering og proveniens: Begge halsringene har triangulære endeplater med forhøyede midtstykker, som er festet direkte til ringkroppen. Dette er det vanligste på norske halsringer. Forhøyede midtstykker finnes særlig på forseggjorte halsringer (Hårdh 1996:47,

Tab. 1, 53). Halsringer av denne typen dateres generelt til vikingtid, i Norge oftest til 900-tallet (for eksempel Hårdh 1996, Rygh 1999, Stenberger 1958).

Funnsted og funnomstendigheter: Jeg har ikke befart dette funnstedet. Funnet er gjort på gården Grytting på vestsiden av den indre delen av Eidsfjorden. Jeg har ikke nærmere opplysninger om funnstedet. Ifølge min lokale informant Einar Osbakk (tidligere tillitsmann for Tromsø Museum) ble ringene funnet her av en vestlending som skulle hjelpe til med å ta ut stein til å bygge hus med. Vedkommende tok med seg ringene sørover, og leverte dem til Oldsaksamlingen i Oslo. De er nå utstilt på Kulturhistorisk museum i Oslo.

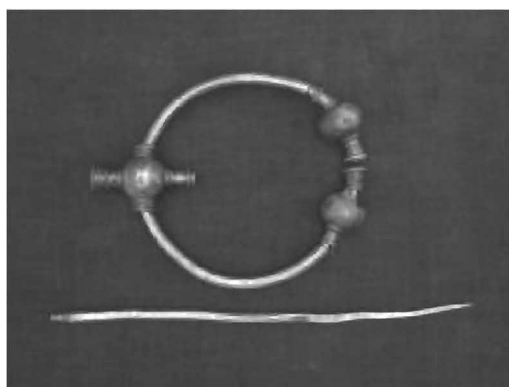

Figur 4.16: Halsring C. 9993 fra Grytting, Sortland. Foto: Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo ©

14. Skagen, Hadsel (Ts. 1933)

Innhold: Ringspenne.

Datering og proveniens: Ringspennene av denne "kuletypen" har blitt datert til 900-tallet, ofte første halvdel, gjennom funnkombinasjoner (Petersen 1928:194, Graham-Campbell

Figur 4.17: Kuleringspennen fra Skagen, Hadsel. Foto: Marte Spangen

1995:35). Den har blitt regnet som en norsk type (Sjøvold 1974:214), men James Graham-Campbell har sammenlignet den med en av ringspennene i depotet fra Skaill, Skottland (IL2), og mener bestemt at disse to er laget av samme håndverker. Han antar at slike spenner ble laget av norrøne håndverkere som virket på begge sider av Nordsjøen (J. Graham-Campbell, pers. med. 30.10.2004, Graham-Campbell 1995:240). Det

blir dermed vanskelig å fastslå den som enten en norsk eller en insulær type.

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort i 1910, ved rydding av jord. Den lå under en stor stein i dyrket mark (kat. TMU). Jeg har ikke kunnet påvise funnstedet nærmere.

15. Skau, Røst (Ts. 3738)

Innhold: Gullring.

Datering og proveniens: Lignende figerringe finnes i edelmetalldepoter på Gotland og i Skottland. I Skottland finner man gjerne flere sammen, mens funnene på Gotland ofte består av en enkelt ring, og derfor har blitt karakterisert som løsfunn. Ringen kan dateres til vikingtid/tidlig middelalder (Graham-Campbell 1995:55-56, 228, Pl. 50 og 251, Pl. 73, Stenberger 1958:137).

Figur 4.18: Funnstedet på Skau, Røst. Foto: Bjørn Berg

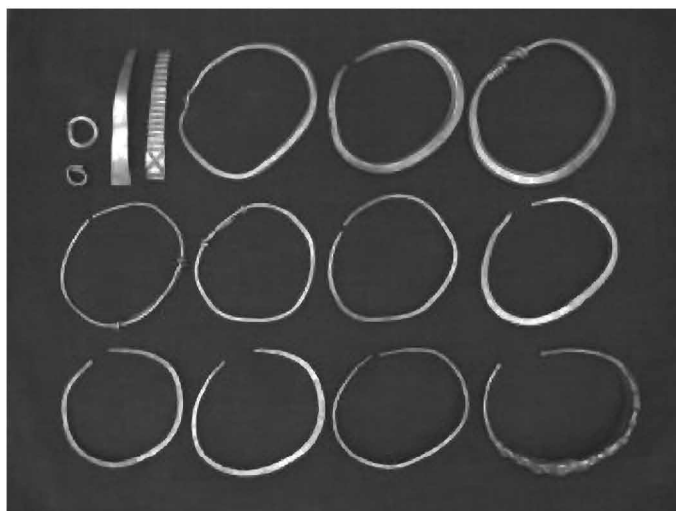
Funnsted og funnomstendigheter:

Gullringen ble funnet under potetplukking i 1935. Området skal ha vært bebyggt et par generasjoner tidligere (kat. TMU), men var altså opparbeidet til potetland. Funnområdet er

en gårdshaug. Selve funnstedet er en liten, flat haug på denne (B. Berg, pers. med. 15.06.2004). Gullringen er nå utstilt på Tromsø Museum.

16. Bøstrand, Ballangen (Ts. 3482 a-o)

Innhold: 11 armringer, fire bruddstykker (figur 4.14).

Figur 4.19: Depotet fra Bøstrand, Ballangen. Foto: Marte Spangen

Datering og proveniens: Armring a

er en båndformet armring med bølgemønster, en vanlig form i Skandinavia på 900- og 1000-tallet (Nordman 1924:120-121, fig. 99 og 100). Ifølge Petersen er dette den vanligste typen armring i Norge i vikingtiden (Petersen 1928:153). Stenberger regner den som en vestsandinavisk eller norsk type (Stenberger 1958:110). Armring b er

en båndformet armring med

innstemplet rutemønster og sirkler. Den har ingen direkte paralleller, men kan sannsynligvis dateres til yngre jernalder/ vikingtid (Petersen 1928:159, Rygh 1999).

Armring c, en båndformet armring med tverrstreker, kryss og sirkler, ligner en irsk type armringer som kalles "Hiberno-Viking", som er funnet i både Skottland og Irland. Disse funnene dateres til mellom 850 og 950 (Graham-Campbell 1995:26-27, Graham-Campbell

og Batey 1998:235). Denne irske typen skal være en videreutvikling av en enklere dansk type fra 800-tallet (Sheehan i Graham-Campbell 1995:26-27). Armrings c ligger nærmere den enkle danske typen (Skovmand 1942, figur 2), enn den mer dekorerte irske typen (Graham-Campbell 1995, Pl. 7). Armrings d og e er av samme type som c. Armrings f er av samme utforming, men har en litt annen dekor, med innstemplede polygoner og punkter. Denne bør muligens regnes som irsk eller irsk-inspirert. Armrings g er en sluttet armring med rundt tverrsnitt, der endene er lagt over hverandre og tvunnet rundt ringkroppen ("glidelås", jf. kat. TMU). Formen er vanlig i sølv og bronse i Skandinavia på 900- og 1000-tallet, med unntak av Finland, hvor den er sjelden (Bäcksbacka 1975:90, Petersen 1928:157-158, Serning 1956:36, Sheehan i Graham-Campbell 1995:38). Armrings h har samme utforming som g, men er dekorert med punkter og tverrstreker. Den regnes allikevel som en variasjon av samme type. Armrings i har ikke så mange kjennetegn, og jeg har ikke funnet den omtalt, uten hos Petersen.

Den dateres til sen vikingtid (Petersen 1928:157-158, fig. 192). Armrings k¹⁴ er en type som på engelsk kalles "ring-money" – betalingsringer (Graham-Campbell 1995:38-39, fig. 20, Graham-Campbell og Batey 1998:235, Grieg 1929:272). De er svært vanlige i det som anses som "skandinaviske" depoter i Skottland (Graham-Campbell og Batey 1998:235, 238, se også kapittel 1.2.). Det antas at typen har

oppstått i Irskesjø-regionen, selv om de her tidlig gikk ut av bruk ved innføringen av mynter på 900-tallet (ibid.:238-239). Formen er sjelden i Skandinavia, med Bøstrand-funnet og et funn fra Grimstad, Stokke, Vestfold (avbildet i Skaare 1978:12) som to viktige unntak (Graham-Campbell 1995:58-59). Armrings l kan sammenlignes med bronsearmringer fra Gotland, som typisk har en form der endene så vidt møtes og legges over hverandre (Serning 1956:36). En parallell i sølv finnes i en armring fra offerplassen ved Unna Saiva, Lappland, Nord-Sverige (Serning 1956, Pl. 15:3). Bruddstykket m ser ut til å være et stykke av en "Hiberno-Viking"-armring, se over. Bruddstykket n er et stykke av et helt glatt (arm-)bånd. Det er dermed vanskelig å plassere, men glatte båndformede ringer skal være representert på russisk område (Munch 1979:24, se også nr. 18, Musken,

Figur 4.20: Funnstedet på Bøstrand, Ballangen. Foto: Marte Spangen

¹⁴ Bokstaven j er hoppet over i katalogen (kat. TMU).

Tysfjord). Bruddstykket o er også dannet av et lite stykke av et glatt bånd, som er presset sammen til en liten ring. Bruddstykket p er en liten ring av fasettert sølvten. De kan minne om former fra samiske offerplassfunn, i den sammenheng kalt fingerringe (Serning 1956:122, Pl.16:9, 10, 11). Det er imidlertid en vanskelig form å bestemme, og hakkesølv bøyd til ringer forekommer i depotfunn også andre steder (se nr. 21 Rønvika, Bodø, jf. også for eksempel depotfunnet fra Vålse, Falster, Danmark, avbildet hos Hårdh 1996, fig. 22).

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort i 1926, ifølge registreringen i forbindelse med veiarbeide. Lokale informanter mente imidlertid at funnet ble gjort ved graving av tomt til huset Haga, 20 m. unna. De topografiske forholdene er de samme på begge steder. Det har vært spekulert i om deler av funnet kom fra en gravhaug da veien ble lagt gjennom denne, men siden sammensetningen er så ensartet, regner jeg med at alle gjenstandene tilhører ett sluttet funn. Dessuten kommer funnene av sølvvarmbånd med få unntak fra depoter (Sjøvold 1974:231-232, Stenberger 1958:99, se også kapittel 3.4.). Gjenstandene lå under noen knyttenevestore steiner. Funnstedet som er avmerket i en tidligere registrering, ligger på siden av gårdsveien i hellende terreng. Området brukes i dag som beiteland.

Figur 4.21: Relikviekorset fra Kjøpsvik, Tysfjord. Foto: Marte Spangen

17. Kjøpsvik, Tysfjord (Ts. 2714 og 2789)

Innhold: Relikviekors med kjede og rund spenne/"kardinalhatt"

Datering og proveniens: Relikviekorset har noen østlige trekk (Kielland 1927:63, Nicolaissen 1922:18, 22), men den misforståtte Mariafiguren¹⁵ på baksiden peker mot nordisk opprinnelse, etter Thor Kiellands mening sannsynligvis norsk fra slutten av 1000-tallet eller begynnelsen av 1100-tallet (Kielland 1927:63 og fotnote 18). Korset har imidlertid noen nære paralleller i et depot fra Rikala, Halikko, Finland. Dette funnet dateres til 1100-tallet (Kivikoski 1964:250-251, bild

¹⁵ Misforståelsen består i at de opprinnelige byzantinske relikviegjennene som regel avbildet en Mariafigur med armene utstrakt i bønn, "paa antik vis", på korsenes bakside. Med begrenset kjennskap til symbolbrukens bakgrunn har de nordiske smykkemedene misforstått dette som en annen korsfestet figur i tillegg til Jesus på forsiden av korset. Feiltagelsen forekommer på nesten alle de nordiske korsene, og er dermed en ganske sikker indikator for proveniensen (Kielland 1927:60-61).

219, Kivikoski 1973:141, Abb. 1152, Tafel 128). Kjedet er flettet, og av samme type som Haukøy-kjedet (se over, nr. 5 Haukøy, Skjervøy). Den runde spennen kalles ”kardinalhatt” på grunn av den hattelignende formen med en innfatning (”brem”) og et opphøyet midtstykke (”pull”). I nedkant av spennen har det vært festet en ring som har fungert som kjedeoppheng (denne var løs, men ble funnet sammen med spennen). Runde spenner var en del av kvinnedrakten i Nord-Europa i tidlig middelalder, og kunne bæres enkeltvis eller i par (Blomquist i Zachrisson 1984:38-39). Spenner med opphøyet midtstykke er kjent fra Finland, og ellers begge sider av Østersjøen (Nordman 1924:5). De ble der båret enkeltvis (ibid.:15). Kjøpsvik-spennen kan sammenlignes med en gruppe runde spenner fra Karelia som har lignende korsdekor med palmetter. Typen dateres til overgangen mellom 11- og 1200-tallet (ibid.:46, 49). Nordskandinaviske funn er særpreget i forhold til de karelske ved at innfatningen er satt sammen av, eller støpt for å ligne, perlede sølvsnorer. Zachrisson antar at spennene med innfatning som er satt sammen av slike snorer, representerer en eldre type enn de støpte innfatningene (Zachrisson 1984:40). Lignende innfatninger finnes også på Gotland, som av Nordman oppfattes som et sannsynlig opphavssted for typen (Nordman 1924:68). Spennene fra Gotland har imidlertid dekor av filigran og granulasjon, og ikke inngravert dekor som i Karelia (Stenberger 1958:32-33, for eksempel Stenberger 1947, Abb. 190:4, 195:1). Kjøpsvik-spennen har en parallell i funnet fra Skar (se under, nr. 22 Skar, Skjerstad).

Figur 4.22: Kalksteinsbruddet på Pesatoppen, Kjøpsvik. Foto: Marte Spangen

Funnsted og funnomstendigheter: Disse to funnene ble gjort ved opprydning i et kalksteinsbrudd på Pesatoppen i Kjøpsvik med åtte måneders mellomrom i 1921-22. Da de ble funnet på praktisk talt samme sted (jf. brev av 24.05.1922, top.ark. TMU), regnes de allikevel som ett funn. Siden det dreier seg om et steinbrudd, er selvfølgelig området dramatisk endret i dag, i forhold til hvordan det så ut på funntidspunktet. Ifølge min lokale informant,

som selv har arbeidet ved steinbruddet, er kalkberget fullt av sprekker, huler og grotter. Det er sannsynlig at depotet opprinnelig ble lagt i en slik sprekk eller lignende (sml. Ojanlatva 2003 om depotet fra Ninguniemi, Enare, Finland).

18. Musken, Tysfjord (Ts. 7657 a-f)

Innhold: Tre armringer, to brakteatinnfatninger, en ørering.

Datering og proveniens: Armring a er båndformet. Den har en forseggjort utforming, med endestykker formet som dyrehoder og innpunsllet dekor med bladranker og dyrefigurer. Gerd Stamsø Munch har antydnet norsk eller skandinavisk proveniens og datering til 1100-tallet (Munch 1979:25). Det kan imidlertid være grunn til å vurdere dette

Figur 4.23: Depotet fra Musken, Tysfjord. Foto: Tromsø Museum ©

som en østlig form, da en mulig parallell stammer fra Wiidl, Olonets, Russland. Denne er datert til sen jernalder (Nordman 1924:166, fig. 147). Lignende bøylearmbånd er vanlige i Finland, Øst-Baltikum og Ingermanland og dateres til 1000-1100-tallet (Bäcksbäcka 1975:95, Kivikoski 1973, for eksempel Abb. 750). Armring b er laget med samme tvinneteknikk som halsringene og har fasetterte endeknopper. Mårten Stenberger mener at formen har sitt opphav på Gotland, der den dateres til 1000-tallet¹⁶ (Stenberger 1958:102, Stenberger 1947, for eksempel Abb. 246:3, Abb. 262:9). Armring c er også båndformet,

Figur 4.24: Funnstedet i Musken, Tysfjord. Arkeolog Lars Børge Myklevold forteller om funnet. Foto: Anne Kalstad Mikkelsen, Árran - lulesamisk senter ©.

men uornert. Oversiden er noe konkav. Ifølge Stamsø Munch er dette en ikke uvanlig form på russisk område (Munch 1979:24). En parallell finnes også i et funn fra Vestris, Tingstäde, Gotland. Funnet er datert til ca. 950 (Stenberger 1947:213-214, Abb. 35:1). Begge brakteatinnfatningene er dannet av konsentriske, perlede sølvtråder og ligner slik sett innfatningene ("bremmen") til de runde spennene fra Skar og Kjøpsvik (se nr. 22, Skar, Skjerstad og nr. 17,

Kjøpsvik, Tysfjord). Innfatningene fra Musken har imidlertid en indre diameter som passer bedre med størrelsen på brakteater, som blant annet er funnet i gotlandske depotfunn fra første halvdel og midten av 1000-tallet (Stenberger 1958:56). Den romlige forflytningen og

¹⁶ Det problematiske ved typologi, både som dateringsmetode og i forhold til proveniens, illustreres av Stenbergers eksempler på slående like armringer fra henholdsvis 1900-tallets Yemen, og gresk-klassisk periode i Spania (Stenberger 1958:288, Abb. 102, 1958:100, Abb. 101).

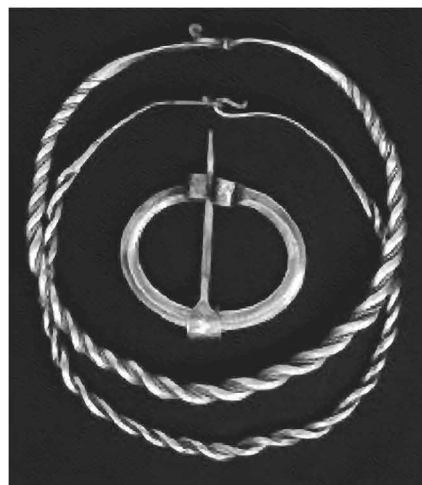
den særegne utførelsen kan kanskje antyde en senere datering for innfatningene fra Musken. Øreringen er av samme type som øreringen fra Haukøy (se nr. 5 Haukøy, Skjervøy), men noe mindre og uten anheng. Deler av dekoren kan tolkes som det Makarov kaller ”ulvetann”, en trekant med en sirkel inni. Dette er et særtrekk ved de nordrussiske eksemplarene av slike øreringer (Makarov 1991:63).

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort i Indre Musken i forbindelse med brønngaving. Det lå imidlertid ikke nede i jorda, men under en stor, flat steinblokk, ca. 6,5 m. fra ei bratt ur. Funnet ligger nå i utstillingen *Samekulturen* på Tromsø Museum.

19. Skottestad, Hamarøy (C. 2555-2557)

Innhold: To halsringer og en ringspenne.

Datering og proveniens: Begge halsringene er tvunnet og har triangulære endeplater som er festet direkte til ringkroppen. Dette er den vanligste teknikken i Norge (Hårdh 1996:47 og Tab. 1). Imotsetning til de aller fleste halsringene i Nord-Norge, som har låser bestående av to hekter (Hårdhs type a), har Skottestad-halsringen en låsemekanisme bestående av en hekte og en løkke (Hårdhs type b). Ifølge Hårdh er dette en østsvensk tradisjon (ibid.:51). Halsringer dateres generelt til vikingtid, i Norge oftest til 900-tallet (for eksempel Hårdh 1996, Rygh 1999, Stenberger 1958). Den ene halsringens endeplater har imidlertid en avrundet form, noe som er vanlig i Finland, Karelen og Estland (Hårdh 1996:47). Østlige halsringer dateres til mellom 1030 og 1300-tallet (Bäcksbäck 1975:85, 86, Kivikoski 1964:289, Sarvas 1986:136, Stenberger 1958:85, 87, Abb. 48). Ringspennen er avbildet som type 677 hos Rygh. Det er en hestekospenne i sølv, en fasettert ring med opprullede ender. Dette er en velkjent finsk-ugrisk type, som dateres til vikingtid (Gjessing 1927:24-26) (se også under 5. Haukøy, Skjervøy).

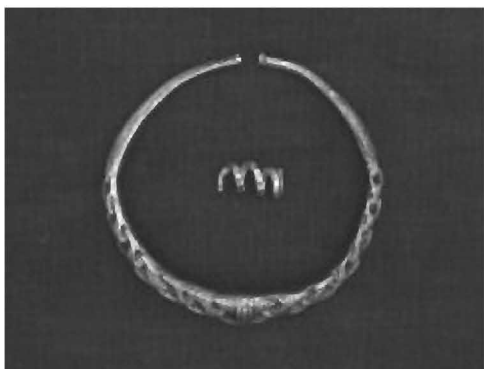
Figur 4.25: Depotet fra Skottestad, Hamarøy. Foto: Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo ©

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet er gjort rundt 1860 på gården Skottestad. Det lå ute i åkeren under en stor stein det måtte tre mann til for å bryte opp. Gjenstandene er utstilt på Kulturhistorisk Museum i Oslo.

20. Slettnes, Fauske (Ts. 2223-2224)

Innhold: Tre eller fire armringer, hvorav én bevart, og en spiralring av gull.

Datering og proveniens: Det er uklart om det opprinnelig var tre eller fire armringer i

Figur 4.26: De bevarte gjenstandene fra Slettnes, Fauske. Foto: Marte Spangen

funnet. Bare én er bevart. Armringene skal alle ha vært av typen Rygh 721, det vil si lik armrings Ts. 3482 a i Bøstrand-funnet (se over, nr. 16 Bøstrand, Ballangen). Typen regnes som en skandinavisk eller norsk type fra 900-1000-tallet (Nordman 1924:120-121, fig. 99 og 100, Petersen 1928:153, Stenberger 1958:110). Spiralringen av gull har for

liten diameter til å være en smykkeform, med mindre den har blitt brukt som anheng. Slikt spirallagt gull regnes som regel som betalingsgull.

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort en gang før 1913, rett ved en gammel smietomt. På selve smietomta ble det gjort funn av en flatmarksgrav med gravgods fra merovingertid. Da dette ble levert inn til Bergen Museum, leverte finneren samtidig en av armringerne og spiralringen, som etter sigende ble funnet i en liten røys som lå ved siden av flatmarksgraven. Røysa hadde blitt fjernet. Ved tidligere registrering er funnstedet avmerket som et punkt omtrent midt på et beiteland i hellingen ned mot sjøen sørøst for gården. Funnet oppbevares på Tromsø Museum.

21. Rønvika, Bodø (Ts. 2556-2569)

Innhold: Tre halsringer, to ringspinner, fire små sølvringer, to sølvbarrer, 28 stykker hakkesølv, 2 angelsaksiske mynter og 3 bruddstykker, 1 kufisk mynt og 46 bruddstykker.

Datering og proveniens: Halsring 2557 har parallelle endeplater som er festet direkte til ringkroppen. Dette er en vanlig form i Norge, men finnes også i Vest-Sverige og Danmark (Hårdh 1996:48 og tab. 2). Halsring 2558 har romboide endeplater, noe som er særlig utbredt i det vestslavonske området, men også i Sør- og Øst-Sverige og i Danmark (Hårdh 1996:45-47). Ringen var fragmentert og klemt sammen da den ble funnet (Grieg 1929:208). Halsring 2560 er laget av én stang med kvadratisk tverrsnitt. Det er uvanlig med halsringer av bare én stang (Hårdh 1996:41), men Hårdh nevner at de finnes i flere eksemplarer i Norge (Hårdh 1976a:47 og fotnote 5) (se over, nr. 8, Flatvollen, Lyngen). Halsringer dateres generelt til vikingtid, i Norge oftest til 900-tallet (for eksempel Hårdh

1996, Rygh 1999, Stenberger 1958). Halsringer med romboide endeplater regnes som en noe yngre type, med dateringer hovedsakelig til 1000-tallet (Hårdh 1996:66, Stenberger 1958:86). Ringspenne 2556 er av typen R 680, det vil si samme type som ringspenner fra Skagen (se nr. 14 Skagen, Hadsel). James Graham-Campbell har imidlertid studert ringspenner av denne typen nærmere og setter Rønvika-spenner i en annen gruppe enn Skagen-spenner. Han mener at Rønvika-spenner er laget i Norge (J. Graham-Campbell, pers. med. 30.10.2004). Ringspenner av denne "kuletypen" har blitt datert til 900-tallet, ofte første halvdel, gjennom funnkombinasjoner (Petersen 1928:194, Graham-Campbell 1995:35).

Figur 4.27: Gjenstander fra Rønvikadepotet, Bodø. Foto: Nordlandsmuseet

Ringspenne 2559 er av typen 686, men mangler nål. Det er dermed vanskelig å bestemme om skotske, svenske eller eventuelt gotlandske funn er de nærmeste parallellene (Graham-Campbell 1995, Pl. 17, 22, 75 og Pl. 23, Hårdh 1976b, Taf. 49:I-8, Stenberger 1947, Abb.

Figur 4.28: Likjbrattind i Brattskaret, Rønvika, Bodø. Foto: Marte Spangen

39, 167-169, 1958:75, Textabb. 5). De fire små ringene er enten for små eller for store til å være fingerringe (kat. TMU). Tre er åpne, én er lukket. De har ikke kjennetegn som gjør det mulig å sted- eller tidfeste dem ut over relasjonen til resten av funnet. Det er også 28 stykker med sølvtener i funnet, som ikke er formet som ringe. Hakkesølv er den vanligste bestanddelen i sørskandinaviske depoter. Sølvbarre 2562 har

triangulært tverrsnitt, sølvbarre 2563 har en avrundet overside. Barrer forekommer ofte i gotlandske depoter (Stenberger 1958:226) og i latviske og litauiske funn (Hårdh 1996:142-144). Barrer eller støpeblokker utgjør også en del av det store sølvdepotet fra Skaill,

Sandwick, Orknøyene. Flere av disse barreene har triangelært tverrsnitt (Graham-Campbell 1995:108ff, Pl. 47-49). De angelsaksiske myntene er slått for Eadmund, som regjerte i tidsrommet 941-946. Kolbjørn Skaare daterer disse myntene til 924/39-946/55. Angelsaksiske mynter er ikke kjent for øvrig i Norge fra første halvdel av 900-tallet, og Skaare mener at de angelsaksiske myntene i Rønvika-depotet antagelig ikke ble innført før etter 950 (Skaare 1976:54-55, katalog nr. 171). Kufiske mynter finnes i det norske myntmaterialet fra begynnelsen av vikingtid til midten av 1000-tallet, men ifølge Kolbjørn Skaare ser de ut til å ha blitt mindre sentrale i siste tredjedel av 900-tallet (ibid.:52). Skaare fastslår at Rønvika-depotet ble nedlagt etter 1. juli 949. Den eneste hele mynten er preget i 927 (i Fergiana, under kalif al Muktedir billah og emir Nasr ibn Ahmad), mens bruddstykkene er datert til mellom 792/3 og 949/50 (Nicolaisen 1920a:34, Skaare 1976:173, nr. 171).

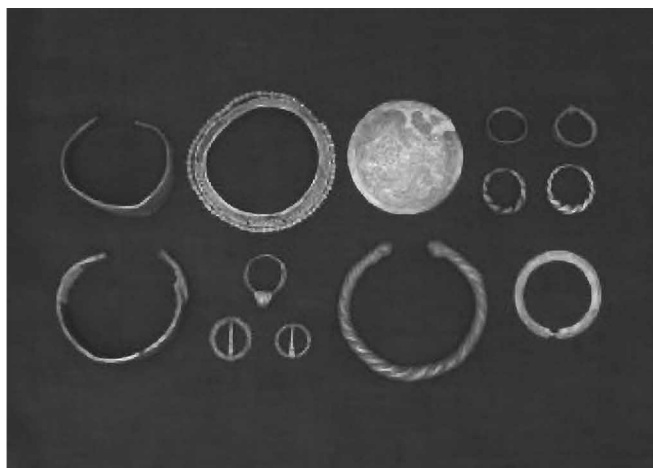
Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort i Brattskaret ved Bodø ved uttak av stein fra ura der. En del av gjenstandene ble funnet under noen steiner, sammen med rester av never som de tilsynelatende hadde vært innpakket i. Neveren var opprevet, og finneren fulgte små neverspor oppover i ura før han fant resten av gjenstandene oppunder Likjbrattind. Dette er en karakteristisk bergknaus på nordvestsiden av skaret, halvveis oppe i fjellskråningen på Bratten. Gjenstandene er utstilt på Nordlandsmuseet i Bodø.

22. Skar, Skjerstad (Ts. 5708 a-1)

Innhold: Rund spenne/"kardinalhatt", tre armringer, tre ringspinner, fire fingerringe og en signetring.

Datering og proveniens: Den runde spennen er av tilnærmet samme type som Kjøpsvik-spennen (nr. 17, Kjøpsvik, Tysfjord), men har rester av nålefeste, men ikke ring. Den har dessuten et løvemotiv på midtstykket i stedet for et korsmotiv. Nordman betegner spenner med denne typen dekor "løvetypen", og daterer dem til 1100-tallet (Nordman 1924:28, 31-33, se også nr. 17, Kjøpsvik, Tysfjord). Armringer e er svært lik den tvunnede armringen b fra Musken (se nr. 18, Musken, Tysfjord). Armringerne f og g er båndformet med langsgående ribber og stempeldekor. Typen er kjent fra Finland og dateres til 1000-1100-tallet (Munch 1970:101, Kivikoski 1951:8, nr. 693, Kivikoski 1973:103, Abb. 750). Alle ringspennene er små. Ringspenne b er liten og riflet, og har paralleller i blant annet andre funn i Nord-Norge og Nord-Sverige, men også i funn på Gotland (Petersen 1928:190, Munch 1970:101, Serning 1956:30, Pl. 38:18, Stenberger 1947, Abb. 257). De svenske dateres til 1000-1100-tallet (Serning 1956:30, Pl. 38:18). Ringspenne c er liten og lukket

og tvunnet med samme teknikk som halsringene. Jeg har ikke funnet noen paralleller (jf. også Munch 1970:101). Ringspenne d er noe større, uornert med fasettert tverrsnitt. Jeg har ikke funnet noen entydige paralleller til denne ringspennen, men enkelte funn hos

Figur 4.29: Depotet fra Skar, Skjerstad. Foto: Marte Spangen

Kivikoski er tilnærmet like. Kivikoski bestemmer ihvertfall den ene (Ab. 1047) som en middelaldersk, nord-europeisk form (Kivikoski 1973:132, Abb. 1047, 1048 og 1050, jf. også Munch 1970:101). Fingerring l er tvunnet med samme teknikk som halsringene. Teknikken er brukt på en rekke fingerringe fra Skottland og Gotland, men disse er som regel av gull (se nr. 15, Skau, Røst). Paralleller av sølv finnes i nordsvenske

offerplassfunn (Serning 1956:36ff, Pl. 8:5-6 og 16:7), men også i andre norske funn og i ett gotlandsk. Disse dateres til 1000-tallet (Petersen 1928:162, Stenberger 1947, Abb. 250:29, Stenberger 1958:134). Fingerring m er en imitert tvunnet ring. Typen knyttes til Østbaltikum, Russland og Sverige og dateres til 1100-tallet (Serning 1956:37-38). Fingerringene j og k er båndformede, med noe ulik dekor. Den nærmeste parallellen til fingerring k er fra offerplassen Unna Saiva i Nord-Sverige (Serning 1956:39, Pl. 16:16a-b), men begge kan sammenlignes med Stenbergers type Fr. 2, som dateres til 900-1000-tallet (Serning 1956:39, Stenberger 1958:134-135, Textabb. 21-22). Signetringen h har et høyt, profilert midtstykke, og tilsvarende Alf Hammervolds type GR. IIA3. Disse dateres til 1200-1300-tallet (Hammervold 1997:42, 47, sml. Hammervolds kat. nr. 64, jf. også Munch 1970:100-101).

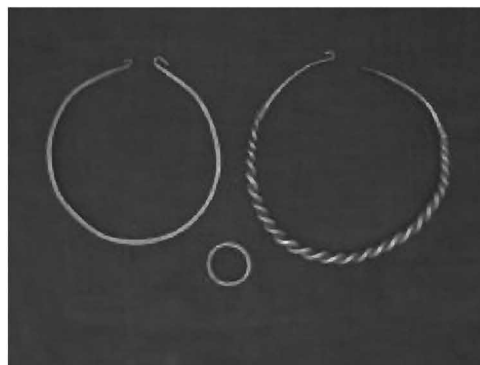
Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort i 1968, ved graving av en grøft like utenfor huset på plassen Oppegård. Gjenstandene lå ca. 50 cm ned i grunnen, i gulbrun sand, under et lag av jord. Da de ble funnet, lå de små ringene oppe i den runde spennen. Rundt funnet var det et fiolett farget pulver, som kan være restene etter en beholder. Huset på Oppegård står på en sannsynlig gårdshaug, der det også er funnet gjenstander av kleber. Det ligger for øvrig et kleberbrudd like i nærheten. Birgit Arrhenius har gjennomført analyser av sølvinnholdet i seks av gjenstandene i dette depotet. Prøvene viser at

gjenstandene har varierende sølvgehalt (Arrhenius 1970). (Resultatene er gjengitt i katalogen i appendiks 1.) Funnet oppbevares på Tromsø Museum.

23. Vågenga, Rødøy (Ts. 4378 a-c)

Innhold: To halsringer og en fingerring.

Datering og proveniens: Halsring a er tvunnet av bare to stenger, noe som er vanligst i Sør-Skandinavia, men også forekommer i Vest-Norge (Hårdh 1996, tab. 7). Den har triangulære endeplater som er festet direkte til ringkroppen, noe som er den vanligste formen i Norge (ibid.:47, tab. 2). Halsring b er laget av én enkelt stang, noe som er sjelden (ibid.:41). I Norge finnes det imidlertid flere eksempler (Hårdh

Figur 4.30: Depotet fra Vågenga, Rødøy.
Foto: Marte Spangen

1976a:47 og fotnote 5). Halsringer dateres generelt til vikingtid, i Norge oftest til 900-tallet (for eksempel Hårdh 1996, Rygh 1999, Stenberger 1958). Fingerringen er en enkel

Figur 4.31: Skrenten ovenfor funnstedet, Vågenga, Rødøy. Foto: Marte Spangen

spiralring. Jan Petersen nevner ingen lignende type i sin oversikt over fingerringe (Petersen 1928:159ff), og jeg har heller ikke funnet andre gode paralleller. En lignende ring fra en russisk grav fra perioden 1000-1300, er avbildet hos Makarov (Makarov 1997, figur 132:18).

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort i 1948, ved utplanering av en tomt på nordsiden av et nes på eiendommen Vågenga.

Finneren tok ut grus fra skråningen i overkant av flaten der huset står i dag, og fant gjenstandene under en tykt lag jord og en stor steinhelle (brev fra K. Havnø av 26.05.1948, top.ark. TMU). De oppbevares på Tromsø Museum.

24. Sandnessjøen, Alstadhaug (T. 3501-3502)

Innhold: En armring med en glassperle tredd innpå og fem andre glassperler.

Datering og proveniens: Armringen er av en type som er vanlig i Norden i vikingtid (Stenberger 1958:96, 99f, Petersen 1928:155), men jeg har ikke funnet andre eksempler på

ringer med perler. Derimot er det ikke uvanlig at mindre sølvringer tres på en armring (for eksempel Stenberger 1947, Abb. 142:1 og 210:3). Glassperler er svært vanlige i funn fra vikingtiden, særlig kvinnegraver (Petersen 1928:162-164). Perler er også kjent fra andre edelmetalldepoter (for eksempel Grieg 1929:186-187, 280).

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet er gjort i 1886. Det finnes ikke ytterligere opplysninger om funnstedet eller funnomstendighetene. Ifølge Sjøvold *kan* dette funnet være et gravfunn. Han sammenligner det med funnet fra Øvregården, Bjarkøy (se nr. 11, Øvregården, Bjarkøy) (Sjøvold 1974:327). Funnet er utstilt på Vitenskapsmuseet i Trondheim.

25. Herten, Alstahaug (Videnskabselskabets Myntsamling, Trondheim)

Innhold: 18 kufiske mynter og en sølvbarre.

Datering og proveniens: Myntene dateres mellom 896/897 og 913/942. De er lagt ned tidligst etter 7. august 913 (Skaare 1976:173, nr. 169). Barrer forekommer ofte i gotlandske depoter (Stenberger 1958:226) og i latviske og litauiske funn (Hårdh 1996:142-144) (se også nr. 21 Rønvika, Bodø).

Figur 4.32: Funnstedet ved broen over Herteneelva, Alstahaug. Foto: Marte Spangen

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort i 1913 av veiarbeidere like ved en elv, i forbindelse med byggingen av en bro over Herteneelva. Myntene og sølvbarren kom opp i et spadekast (Hartmann 1914:4-5). Det skal ha vært spor av en trebeholder rundt sakene (Sjøvold 1974:20). Funnet oppbevares på Videnskabselskabets Myntsamling i Trondheim.

26. Offersøya, Alstahaug (tapt)

Innhold: Mynter.

Datering og proveniens: Myntene omtales som engelske. Det finnes ikke andre opplysninger om innholdet. Dersom det er identisk med et ikke stedfestet funn fra Helgeland politidistrikt (Holst 1943:99, Skaare 1976, nr. 170), kan det dateres omtrentlig til tiden etter Ethelred IIs regjeringstid (979-1016).

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet skal ha blitt gjort tidlig på 1800-tallet. Det finnes ikke ytterligere opplysninger om funnstedet eller funnomstendighetene.

27. Mindnes, Alstahaug (tapt)

Innhold: Et stort antall mynter, flere sølvringer og andre sølvgjenstander.

Datering og proveniens: Myntene skal ha vært slått for Ethelred. Det vil si at de kan dateres til 978/1016 (Skaare 1976). Sølvringene og de andre sølvsakene er ikke nærmere beskrevet.

Figur 4.33: Det sannsynlige funnstedet på Mindnes, Alstahaug. Foto: Marte Spangen

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet er gjort rundt 1770-1780 av en jente som gjette kyr. Hun fant tingene i en sandbanke. Tidlig på 1800-tallet var noen av myntene bevart på ulike hender. De andre hadde forsvunnet, og ringene og de andre sølvsakene var blitt smeltet om (Blom 1830:348). Ifølge Hans Holst kan dette funnet, eller funnet fra Offersøya, være identisk med et myntfunn fra et uspesifisert funnsted i

Helgeland politidistrikt (Holst 1943:99). Også Skaare nevner at funnet fra Helgeland (en enkelt mynt) kan være forbundet med et av disse funnene (Skaare 1976, nr. 170).

28. Skarsås, Brønnøy (tapt)

Innhold: Tre halsringer.

Datering og proveniens: Gjenstandene er beskrevet som tre ringer omtrent så tykke som en finger og ca. 12 cm i diameter (Lossius 1883:69, Nordhuus 1977:51). Det er høyst sannsynlig snakk om halsringer. Halsringer dateres generelt til vikingtid, i Norge oftest til 900-tallet (for eksempel Hårdh 1996, Rygh 1999, Stenberger 1958).

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet skal ha blitt gjort på Skarsås ved slutten av 1700-tallet eller begynnelsen av 1800-tallet (Nordhuus 1977:51). Halsringene ble smeltet om og forarbeidet til skjæer (ibid., Lossius 1883:69). Det er uklart nøyaktig hvor funnet ble gjort.

4.3. Andre mulige depotfunn

I utgangspunktet var min oppgave fokusert på de edelmetallfunnene i Nord-Norge som allerede har blitt registrert og definert som ”sølvskatter”. I arbeidet med oppgaven har jeg etter hvert blitt oppmerksom på en del andre funn som muligens kan defineres som edelmetalldepoter. For å begrense omfanget av denne oppgaven, har jeg ikke systematisk sjekket sølvfunn fra Nord-Norge i alle museenes tilvekster, men begrenset meg til en stikkprøve, et søk i Tromsø Museums digitale katalog på ”sølv”. Dette ga en del treff som kanskje bør vurderes som depoter. Jeg tar ikke disse funnene opp til diskusjon her, men de gjengis i katalogen (appendiks 1, nr. 31).

Når disse funnene ikke tidligere har blitt definert som depoter, kan det skyldes opplysninger som ikke er oppgitt i katalogen, eller at man tidligere ofte ikke har sett enkeltgjenstander av de aktuelle typene som mulige depoter. I mange tilfeller vil vurderingen kreve en diskusjon om hvorvidt enkelte funn i forbindelse med graver og bosetningsspor også skal regnes som depoter. Det kan innebære at andre edelmetallgjenstander må regnes som intensjonelt nedlagt, enn de typene som er kjent fra de større depotene.

En del funn som også tidligere er regnet som depotfunn, er oppført i kildene med ”Nordland” som eneste stedfesting. Disse funnene mangler som regel også andre opplysninger om funnomstendighetene. Jeg har valgt å ikke se nærmere på disse funnene, både fordi de for det meste omfatter mynter (se avgrensning i kapittel 1.2.), og fordi funnstedene har relativt stor betydning for min tolkning av depotene. Uten opplysninger om funnomstendighetene er det også vanskelig å avgjøre om de ulike gjenstandene stammer fra graver eller andre sammenhenger. De aktuelle funnene er imidlertid gjengitt i katalogen (appendiks 1, nr. 29). Funn av enkeltmynter er heller ikke diskutert her (jf. kapittel 1.2.), men gjengis også i katalogen (appendiks 1, nr. 30).

4.4. Funn fra nærliggende områder

Edelmetalldepotene i Nord-Norge kan ikke ses uavhengig av tilsvarende funn i resten av Europa. Funnene i geografisk nærliggende områder er selvfølgelig særlig

interessante å sammenligne med, spesielt når de også har likhetstrekk med de nordnorske funnene. I appendiks 2 gis en mer detaljert presentasjon av edelmetalldepoter fra de nærmeste tilgrensende områdene i sørvest og øst. Her vil jeg bare oppsummere noen hovedpunkter.

Funnmaterialet i resten av Norge kan deles i to geografiske grupper (jf. Hårdh 1996). Funnene i Vest-, Midt- og sørlige Nord-Norge kjennetegnes som tidligere nevnt særlig av en sterk overvekt av triangulære endeplater og en homogen utforming av halsringene. Sørøst-Norge og det vestlige Sverige har også en overvekt av triangulære endeplater, men også mange halsringer der endene er formet som stenger (Hårdhs type 6) heller enn plater. Både dette og at halsringene er mindre og lettere enn lenger vest og nord, er trekk som viser forbindelsen mellom de sørøstlige regionene og Danmark (Hårdh 1996:45, 50, 79). For øvrig kjennetegnes de sørøstlige regionene i Norge av større fragmentering (ibid.:98ff, og pers. med. J. K. Ø. Askjem 11.03.2005). I likhet med mitt materiale fra Nord-Norge har de øvrige områdene i Norge svært få hakkesølvdepoter (Hårdh 1996:101). To hovedoppgaver som omhandler norsk depotmateriale fra vikingtid, er under utarbeidelse, og jeg viser til disse for en grundigere presentasjon av funn og funnomstendigheter i andre deler av Norge (Ryste under utarb., og Øhre Askjem under utarb.). Jeg kan kort nevne at Bengta Ryste regner 57 vikingtidsfunn som depoter på Vestlandet (pers. med. B. Ryste 14.03.2005), mens Julie K. Øhre Askjem har inkludert 42 funn fra Østlandet i sin oversikt over vikingtidsdepoter med datering eldre enn 1065. Av de sistnevnte inneholder 17 mynter, der fire er rene myntdepoter. Hakkesølv er vanlig i de østnorske depotene, men svært mange inneholder også hele og fragmenterte smykker (pers. med. J. K. Øhre Askjem 16.03.2005).

Når det gjelder de nordnorske depotene, er materialet i det tilgrensende Trøndelag spesielt relevant. Sverre Marstrander oppgir 18 funn i sin oversikt over trønderske depotfunn fra vikingtid. Av disse kan det være verdt å legge merke til at et av de nordligste, fra Kaldal, Ås, Beitstad, er et stort mynt- og hakkesølvdepot (260 mynter), noe det ikke finnes eksempler på i Nord-Norge. Marstrander daterer depoter som hovedsakelig inneholder ringer og andre gjenstander til 900-tallet, mens de middels store og store myntfunnene har fått senere dateringer. Han gjengir imidlertid ingen dateringer yngre enn 1068 (Marstrander 1953:35-36). Bengta Ryste inkluderer ytterligere to funn fra Trøndelag i sin oversikt over depotfunn fra vikingtid i Norge (pers. med. B. Ryste 14.03.2005).

I og med det betydelige innslaget av østlige gjenstander i de nordnorske depotene er det også naturlig å se på hvilke depotfunn som er gjort i naboområdene i øst, i Finland og Russland. De finske depotene fra 800- og 900-tallet er hovedsakelig funnet på Åland. Disse er rene myntdepoter, med ett mindre unntak (Talvio 2002:58, 65, 119). I det øvrige Finland er sølv sjelden fram til 1000-tallet. Fra 1000-tallet er det funnet flere depoter i Sørvest-Finland. Disse består hovedsakelig av mynter, men også ornamenter (Kivikoski 1964:218). De vestfinske sølvdepoter dateres til perioden 1020-1100 (ibid.:219). Tuuka Talvio nevner til sammen 17 myntførende depotfunn (Talvio 2002:59-61). Sølvdepoter helt uten mynter er relativt sjelden i fastlands-Finland. I tillegg har man altså funn av halsringer i kontekster datert til 1300-tallet (Bäcksbacka 1975:85-86, Stenberger 1958:85, 87, Abb. 48).

Det er gjort til sammen ti depotfunn i Nord-Finland, og ett i Nord-Sverige (Kivikoski 1964:287, Zachrisson 1984:102, Ojanlatva 2003). Blant disse blir gjerne depotfunnene fra Lämsä og Tavajärvi¹⁷ i Kuusamo trukket frem i diskusjoner av det nordnorske materialet, siden disse to sølvdepotene inneholder samme type økseformede anheng som depotene i Troms, samt halsringer og andre ornamenter (for eksempel Zachrisson 1984:102). I september 2003 ble det funnet nok et depot i Nord-Finland med økseformede anheng. Dette funnet ble gjort på neset Ninguniemi på sørsiden av Inarisjøen og er dermed nærmest de nordnorske funnene geografisk sett. De tre økseformede anhengene var festet til en av de fire halsringene i depotet (Ojanlatva 2003). De nordfinske funnene dateres generelt til mellom 1050 og 1150 (Kivikoski 1964:289), basert på tpq¹⁸ i de myntførende funnene fra Pyhälähti (tpq 1065) og Aatservainen (tpq 1120) (Talvio 2002:65-66, 164, nr. 144). De økseformede anhengene dateres også generelt til denne perioden (Sjøvold 1974:331, Serning 1956:61), noe som er ytterligere sannsynliggjort av C₁₄-dateringene fra Ninguniemi-funnet (se nr. 7, Indreidet, Nordreisa).

Kivikoski omtaler fire depotfunn fra slutten av 1000-tallet i Karelen, men bare ett funn inneholder både mynter og smykker, de andre består av utelukkende mynter (Kivikoski 1964:264). Fra korstogstiden er det funnet fire depoter med sølvsmykker (Kivikoski 1964:267). I Nord-Russland er det blant annet funnet et depot ved munningen av elven Varzuga (Kivikoski 1964:289, se også Jasinski og Ovsyannikov 1998, plansje

¹⁷ Tavajärvi og Aatservainen ligger i det området som etter 2. verdenskrig ble tildelt Russland. De blir allikevel ofte omtalt sammen med de andre finske skattefunnene i finsk litteratur.

¹⁸ tpq, *terminus post quem (non)*, ”etter hvilket kommer (intet)”, det vil si den yngste datering i et myntfunn.

40). Dette er det samme som tidligere er stedfestet til Kem' ved Kvitesjøen (blant annet Tallgren 1931:112-113). Det er også gjort et større depotfunn ved Arkhangelsk så sent som i 1989 (Nosov et al. 1992, se også Jasinski og Ovsyannikov 1998, plansje 41 og 42). Funnet ble gjort ved gårdsarbeid ved en liten elv som renner ut i den større elva Vikhtui (Nosov et al. 1992:3). Innholdet består av nesten 2000 mynter, mesteparten europeiske, deriblant tre norske (ibid.:18). Det inneholder imidlertid også en rekke ulike smykker, deler av smykker og annet hakkesølv (ibid.:3ff). Blant smykkene er et stort økseformet anheng av sølv og deler av flettede kjeder av samme type som de som er funnet i nordnorske sølvdepoter (ibid.:8). Funnet dateres til 1100-tallet (ibid.:10). Marstrander skriver at depotfunnene i den nordvestligste delen av Russland henger nær sammen med de nordiske. Noe lenger øst og sørøst i Russland består depotene fra 900- og 1000-tallet for det meste av mynt (Marstrander 1953:30, se også Nosov et al. 1992, fig. 14). I åtte tilfeller inneholder russiske depotfunn norske mynter. Disse depotene dateres til siste halvdel av 1000-tallet eller første halvdel av 1100-tallet (Stalsberg 2003:90, og pers. med. 21.10.2004).

4.5. Datering av edelmetalldepotene i Nord-Norge

For å bestemme sannsynlig datering og proveniens for gjenstandene i de nordnorske edelmetalldepotene, har jeg studert og beskrevet dem enkeltvis (se appendiks 1), og foretatt sammenligninger med andre kjente og daterte funn fra litteraturen. I noen tilfeller er likhetene slående, i andre er likhetene noe mindre opplagte. I alle tilfelle innebærer sammenligningene en typologisk bestemmelse, der jeg vurderer og avgjør hvilke likheter som skal anses som betydningsfulle. Typologi er en grunnleggende, men omdiskutert metode i arkeologi. Hva typologi innebærer, og hva typene representerer, har vært et tilbakevendende diskusjonstema (for eksempel Adams og Adams 1991, Hill og Evans 1972, Malmer 1963). Det uunngåelig subjektive ved en typeinndeling har blitt påpekt både i kritikk av kulturhistorisk intuitiv typologi og den prosessuelle arkeologiens forsøksvis "objektive" beskrivelse av typer. Etter hvert har de fleste arkeologer erkjent en subjektivitet i denne prosessen. For en del har erkjennelsen av det subjektive i forskningen fremstått som en falliterklæring, som leder til en situasjon der ingenting lenger kan sies å være objektivt "sant". Det subjektive valget av attributter som kjennetegn på en type er imidlertid ikke helt tilfeldig. Materialet yter en viss motstand, i form av "empirical" eller "evidential constraints", som Alison Wylie har kalt det (Wylie 1989:17, 1994). Hun har i

en rekke artikler og essays tatt til orde for overskridelse av det rigide skillet mellom objektivisme og relativisme (for eksempel Wylie 1989, 1992, 1994, 2000, 2002), epistemologiske retninger som hovedsakelig har vært knyttet til henholdsvis positivisme og post-modernisme (Sørgård 2001:15), og i forlengelsen til prosessuell og post-prosessuell arkeologi. Wylie ønsker i stedet å fremme en relativ objektivisme. Den empiriske motstanden ("empirical constraint") innebærer at arkeologers subjektive for-dommer og teorier ikke er alt-gjennomgripende, slik en del anti-objektivister har hevdet (blant andre Shanks og Tilley 1987). Tvert imot tvinger materialet stadig vekk arkeologer til å revurdere for-dommer og teorier og til å innse at disse var feilaktige (Wylie 1989:16). Ifølge Wylie kan observasjoner og slutninger innen arkeologi vurderes som relativt objektive blant annet fordi faget benytter seg av flere *uavhengige* kilder i fortolkningen av materialet (ibid.:15, Wylie 2002:175-176).

Etter min mening er en slik relativ objektivisme også relevant for gjenstandsstudier. Ulike kilder som C₁₄-dateringer, historisk datering og stadig flere sluttede funn å sammenligne med har bekreftet at typologi kan gi pålitelige dateringer innenfor perioder (for eksempel Jones 1997:131, Trigger 1996:69). På gjenstandsnivå er kategoriseringen, til tross for en mengde subjektive, teoriavhengige aspekter, ikke fullstendig tilfeldig, men basert på reelle ulikheter i utformingen. Sammenligning av gjenstandene i edelmetalldepotene med ulike daterte funn gir dermed en plausibel, omtrentlig datering. Det er imidlertid også et spørsmål om hva man ønsker å datere: Produksjonstidspunktet, bruksperioden eller deponeringstidspunktet. I herværende sammenheng er det spesielt interessant å datere *deponeringen*. Med hensyn til edelmetalldepotene er det uklart hvor lenge de enkelte gjenstandene har vært i sirkulasjon/bruk. I myntførende depoter antas ofte deponeringstidspunktet å være samtidig eller nesten samtidig med t_{pq}, altså den yngste daterte mynten. Myntenes årstall viser imidlertid først og fremst til deres produksjonstidspunkt, og myntene kan ha hatt lang levetid før deponeringen fant sted. Et eksempel på dette er de angelsaksiske myntene i Haukøy-funnet (se nr. 5 Haukøy, Skjervøy) som var festet til et par østlige øreringer, og angivelig har hatt funksjon både som penger og smykker i ulike områder før de etter hvert ble nedlagt på Haukøy. Funnet dateres til 1030-tallet av Brøgger, som antar at det er eieren på Haukøy som har samlet disse gjenstandene og festet myntene på øreringene (Brøgger 1928:28). Myntene har t_{pq} 1029 (Skaare 1976:175), noe som innebærer at de hadde en brukstid, først som mynter, dernest som anheng, på ti år eller mindre. Dette kan selvfølgelig være tilfelle. Slitasje og

fragmentering antyder imidlertid at ihvertfall andre gjenstander i depotene har vært i bruk i lengre tid før de ble deponert. I tilfellet med myntene fra Haukøy er dette vanskelig å vurdere, da funnet er tapt.

Ved sammenligning med gjenstander fra andre funn må det også tas høyde for geografiske variasjoner i dateringene. De samme trekkene gjorde seg ikke nødvendigvis gjeldende i ulike områder på samme tidspunkt (jf. Gjessing 1946). Dersom man antar at gjenstandstypene ble produsert i de områdene der de er mest vanlige som arkeologiske funn, er det mer sannsynlig at funn i andre områder representerer en kronologisk forskyvning. Det er vanlig å anta en sammenheng mellom tett funnfrekvens og produksjonssted (kjerneområde). Jeg vil påpeke at det ikke er noen lovmessig sammenheng. Gjenstander som regnes som import fra andre områder, kan vise seg å være av lokal opprinnelse. Dette eksemplifiseres blant annet ved funnet av en mal til en støpeform for spenner funnet på Kaupang, som vanligvis regnes som en irsk type (Dagfinn Skre, pers. med. 22.11.01, jf. også for eksempel Solberg 2000:248), noe som antyder produksjon av "irske" spenner i Norge. I slike tilfeller kan gjenstandstyper ha andre dateringer enn i det antatte proveniensområdet. Man kan heller ikke utelukke at funnfrekvensen er høyere i områder der gjenstandstypen ble anvendt, enn der den ble produsert, for eksempel dersom produksjonen foregikk utelukkende med tanke på eksport. Dette har blitt antydnet i forhold til de store sølvblikkanhengene (se kapittel 6.7.1.). Som jeg skal komme tilbake til, er det også mulig at det aktuelle materialet ble deponert nettopp fordi det var av fremmed opprinnelse, og at produksjonen i fjerne trakter var en del av deres verdi (jf. Thomas 1996:154, 159, se kapittel 6.6.2. og 6.6.3.). Fordi det ikke er rom for å utdype disse mulighetene i denne sammenheng, tar jeg allikevel utgangspunkt i at høy funnfrekvens reflekterer proveniensområde.

De fleste av edelmetalldepotene som er diskutert i denne oppgaven, har tradisjonelt blitt datert til vikingtid (for eksempel Hårdh 1996, Sjøvold 1974). Det har vært diskutert hva vikingtiden skal defineres som, og hvilket tidsrom den dekker (for eksempel Barrett et al. 2000, Myhre 1993, jf. også Zachrisson 1998:62-63). Jeg tror det er viktig å holde fast ved at periodeinndelinger hovedsakelig er verktøy for vår forståelse av fortiden. Historiske begivenheter og brudd i det arkeologiske materialet bidrar med tidsskiller som deler historie og forhistorie opp i håndterlige avsnitt. Slik har vikingtiden blitt avgrenset, og til tross for noe diskusjon rundt tidfestingen, følger jeg her en etablert avrundet datering til mellom ca. 800 og 1030 e. Kr. (jf. Solberg 2000:212, 218-219). De nordnorske

edelmetalldepotene har altså normalt blitt ansett å være fra før 1030, med unntak av funnene fra Kjøpsvik, Musken og Skar, som dateres til 11-1200-tallet (se nr. 17, Kjøpsvik og nr. 18, Musken, Tysfjord, og nr. 22, Skar, Skjerstad). Også funnet fra Laksefjord har blitt gitt avvikende dateringer og må antagelig regnes som et tidligere depot enn de øvrige nordnorske funnene (se nr. 2, Vestre Eikvik, Lebesby).

Den standardiserte dateringen av depotene til vikingtid følger hovedsakelig av en omtrentlig datering av halsringene. Som beskrevet i kapittel 3.2.2. baserer denne seg på myntførende funn og funnsammensetninger med kuleringspenner. Innholdet i funnene er imidlertid ofte en blanding av både eldre og yngre gjenstandstyper, og en datering av hele funnet kan derfor ikke uten videre baseres på en generell datering av halsringene. Utgangspunktet må nødvendigvis være funnets yngste gjenstandstype. Som beskrevet over må det også tas hensyn til at gjenstandene kan ha sirkulert i noe tid før deponeringen. I tillegg er ikke dateringen av halsringene til vikingtid uten unntak. Som sagt dateres halsringer i Nord-Finland generelt til mellom 1050 og 1150 (Kivikoski 1964:289, Sarvas 1986:136), og halsringer er funnet i kontekster helt opp til 1300-tallet (Bäcksbäcka 1975:85-86, Stenberger 1958:85). C₁₄-dateringen fra Ningunie mi bekrefter at halsringer ble deponert inn i middelalderen (se nr. 7, Indreidet, Nordreisa). Disse sene dateringene berører dateringen av flere depoter i Nord-Norge.

Forbeholdene over viser nødvendigheten av å ha en kritisk holdning til både datering og proveniensbestemmelsen. Når det gjelder det siste har jeg her, til tross for mulige avvik, antatt at en gjenstandstype i de fleste tilfeller kan knyttes til det området der den forekommer oftest, til "kjerneområdet". Flere av gjenstandstypene i Nord-Norge har kjerneområder lenger øst. Det kan dermed virke logisk at slike gjenstandstyper dateres noe senere i Nord-Norge enn i kjerneområdene. Mulighetene for utveksling og forflytning må imidlertid ikke undervurderes, og formidlingen av gjenstander kan ha skjedd raskt over store geografiske avstander. Det er derfor ikke grunn til å forvente store kronologiske skiller på bakgrunn av dette.

Et annet forhold som kan innvirke på dateringen er de nevnte ulikhetene i funnkontekst i øst og vest (se kapittel 3.3.2. og 3.4.). I øst har disse gjenstandstypene i større grad blitt funnet i graver og bosetningskontekster, noe som kan tyde på en alminnelig bruk av halsringer og anheng som smykker. I Nord-Norge har de derimot inngått i depoter. Dette kan påvirke dateringen, fordi gjenstandene i øst kan ha hatt lenger levetid (brukstid) før de ble deponert. De kan derfor være gjenfunnet i kontekster med

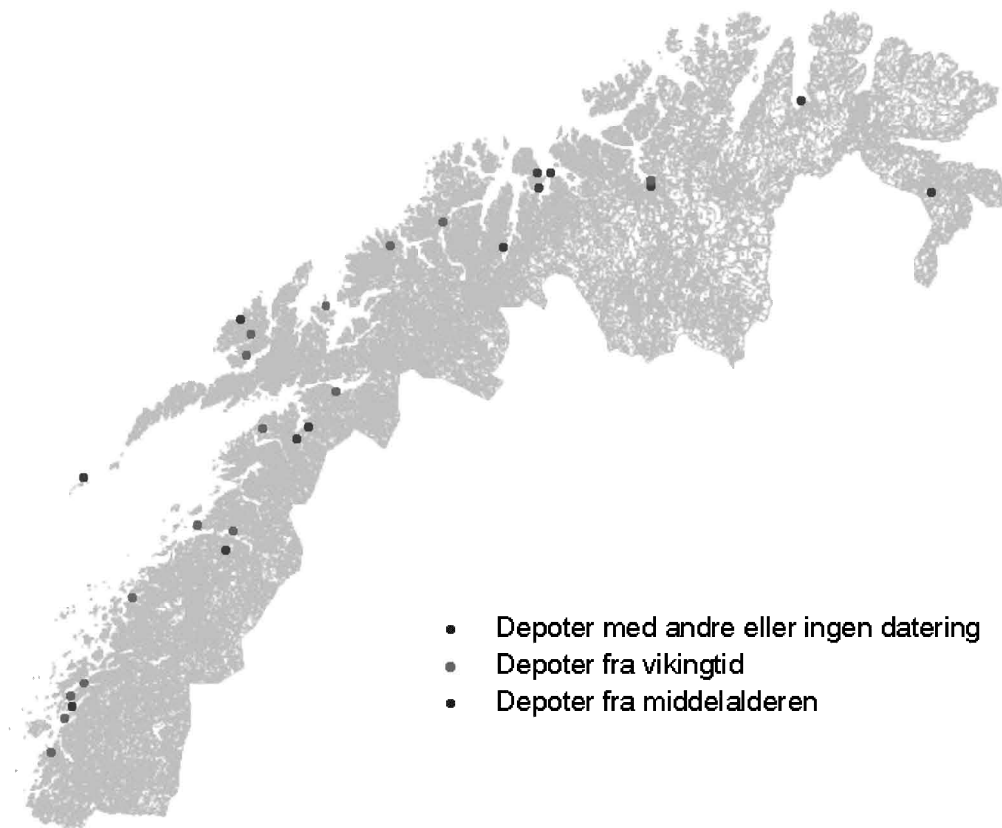
tilsvarende yngre datering. Dersom smykkene fikk en annen identitet i Nord-Norge og ble forbeholdt deponering i en særskilt sammenheng, kan dette ha skjedd raskere enn i øst. Som beskrevet over mener jeg at det er sannsynlig at smykkene har sirkulert en tid før de ble innført til eller deponert i Nord-Norge. Det er dermed lite sannsynlig at de nordnorske gjenstandene må gis en eldre datering enn samme typer lenger øst.

Halsringer av østlig type bør derfor generelt dateres til tidligst 1030, sannsynligvis senere. Funnene fra 1. Neiden, Sør-Varanger, 4. Lille Borras, Alta, 5. Haukøy, Skjervøy, 6. uspesifisert, Skjervøy, 7. Indreidet, Nordreisa, 8. Flatvollen, Lyngen, og 19. Skottestad, Hamarøy inneholder slike østlige halsringer, de førstnevnte med sokkelfeste, den siste med triangulære endestykker med avrundet omriss. Funn nr. 5. Haukøy, Skjervøy, inneholdt også to øreringer av en type som hovedsakelig finnes i kontekster datert til mellom 1050 og 1100. De store sølvblikkanheng som finnes i funnene 7. Indreidet, Nordreisa, 8. Flatvollen, Lyngen, og 10. Botnhamn, Lenvik dateres vanligvis til slutten av 1000-tallet eller begynnelsen av 1100-tallet (Sjøvold 1974:331, Serning 1956:61), mens C₁₄-resultatet fra Ninguniemi antyder en enda senere datering (se kapittel 3.3.). Også skjoldbulespennen fra Flatvollen-funnet har en parallell i et depot fra Aatservainen i Finland, som ut fra mynter må dateres til tidligst 1100-tallet (Bäcksbäcka 1975:80-81). Flere funn inneholder med andre ord gjenstander som i kjerneområdene ikke plasseres innenfor den tradisjonelle avgrensningen av vikingtiden.

Også Thorleif Sjøvold konstaterer at de østlige gjenstandene i de store depotene er fra sen vikingtid, mens flere andre østlige gjenstander fra Nord-Norge antas å være fra middelalder (Sjøvold 1974:360). Det kan argumenteres for at typene i depotene i noen tilfeller kan dateres til første halvdel av tusentallet, men i mine øyne må det fastslås at de fleste østlige gjenstandene er fra andre halvdel av tusentallet og senere. Ut fra den sammenlignende (typologiske) dateringen av gjenstandsmaterialet mener jeg at flere av edelmetalldepotene i Nord-Norge bør dateres til rundt 1100. Uten at dette skal ha noen konsekvenser for hvordan det tradisjonelle skillet mellom vikingtid og middelalder skal settes, bør vi unngå sekkebetegnelsen "vikingtidsfunn" på dette materialet. Periodeinndelingen er i prinsippet teoretisk, en operasjonell kategorisering, men basert på noen reelle holdepunkter. Til tross for kontinuitet i deponeringspraksisen utøves den i en ny historisk situasjon. Selv om denne først aktualiseres på et administrativt og normativt nivå, og gamle tradisjoner og levesett ikke forsvinner over natten, markerer endringene ved overgangen til middelalder store omveltninger for alle sider og sjikt av samfunnet.

Med andre ord, det Sjøvold tilsynelatende kaller ”sen vikingtid” (1974:360), er etter min mening tidlig middelalder, et skille som har betydning på grunn av endrede historiske betingelser. Funnene er ikke ”vikingtidsfunn”. De kan dermed ikke assosieres direkte med det vi vet om denne perioden. Det må tas hensyn til de senere omveltningene og også til de lokale forholdene på funnstedene.

Tabell 4 (se appendiks 1) og figur 4.34 (se neste side) gir grunnlag for å hevde at deponeringsskikken i Nordland, Troms og Finmark varierer både kronologisk og geografisk. Depotene med halsringer, armringer og ringspenner, samt myntfunn og hakkesølv, som er å finne langs kysten, kan settes i sammenheng med depottradisjonen lenger sør og vest i Norge som vanligvis dateres til vikingtid. Konsentrert i Tromsøområdet og videre mot nord og øst har vi altså funn med østlige gjenstander, generelt med en senere datering. Med høyde for alle usikkerhetsfaktorene som virker inn på typologisk datering, og med få andre holdepunkter i form av datert funnkontekst eller lignende (jf. også Hårdh 1996:48) ser det ut til å være en reell tidsmessig distanse mellom depoter med ulik gjenstandssammensetning. Spørsmålet er om depoter med halsringer av sørvestlig type også bør gis en senere datering, enten generelt eller bare i Nord-Norge. I mangel av flere daterbare funnkontekster og myntdateringer er det imidlertid vanskelig å utforske en slik hypotese. I den videre diskusjonen av materialet forutsetter jeg derfor at de tradisjonelle dateringene av de vestlige halsringene og depotene er korrekte.

Figur 4.34: Distribusjon av edelmetalldepoter med ulike dateringer i Nord-Norge.

KAPITTEL 5: LANDSKAPSMATERIALET: METODE, TEORI OG SLUTNINGER

5.1. Innledning

Landskap, topografi og funndistribusjon har hatt betydning for tolkningen av edelmetalldepotene. Jeg vil i dette kapitlet ta for meg særtrekkene ved de nordnorske depotenes funnforhold i så måte. Jeg diskuterer først funndistribusjonen i makroperspektiv, med utgangspunkt i utbredelsen av funn i Nord-Norge. Deretter presenterer jeg det metodiske og teoretiske utgangspunktet for studiet av de enkelte funnstedene (mikronivå), før jeg oppsummerer noen resultater og slutninger jeg har trukket på bakgrunn av disse undersøkelsene.

5.2. Regional funndistribusjon

Den regionale funndistribusjonen av edelmetalldepotene i Norden har vært diskutert av flere forfattere (for eksempel Marstrander 1953:37-38, Skovmand 1942:198-199, Sjøvold 1974:332-333, jf. også Zachrisson 1998:19). Distribusjonen har blitt knyttet til "handelsveier" og i Nord-Norge er tilknytningen til ferdselsveier langs kysten og østover i innlandet ganske åpenbar. Samtidig er det flere argumenter mot en direkte sammenheng mellom deponering og handelsvirksomhet. Det gir grunn til å se etter andre forklaringer på denne beliggenheten.

Et annet karakteristisk trekk ved den regionale distribusjonen i Nord-Norge er depotenes beliggenhet i grenseområdene mellom de klart norrøne og klart samiske områdene i yngre jernalder (se for eksempel Olsen 2000a:39, jf. også Schanche 1986, 1989). Det arkeologiske materialet tyder på at kystbefolkningen nord til Sør-Troms orienterte seg mot det sørskandinaviske området allerede fra tidlig metalltid og fremover, sannsynligvis ut fra et ønske om å bli assosiert med og inkludert i et kulturfellesskap. Etableringen og konsolideringen av høvdingdømmer i eldre jernalder anses å ha vært avgjørende for disse kystgruppenes "valg" av germansk identitet, fordi et slikt system ikke kunne opprettholdes uten etnisitetsbaserte allianser med tilsvarende samfunn og tilgang på statusvarer (Odner 1983:92-93, 116-117, Hansen og Olsen 2004:52-53, 59-60). Denne typen samfunnssystem krevde også et sterkt sentrum for de enkelte områdene, et høvdingsete, noe man mener å kunne finne spor av flere steder i Nord-Norge. Her finner

man gjerne høye konsentrasjoner av importgjenstander og andre tegn på velstand og høy status (Storli 2001).

Med utgangspunkt i de mange edelmetalldepotene lenger sør i det norrøne Skandinavia er det derfor påfallende at det ikke er finnes konsentrasjoner av, eller spesielt store depoter i de kjente norrøne sentrane i Nord-Norge. På Vestvågøy, der det ellers er en mengde norrøne fornminner (Johansen 1982, Munch 1991, Munch et al. 2003, Sjøvold 1962, 1974), er det ikke funnet et eneste edelmetalldepot fra yngre jernalder eller tidlig middelalder. Faktisk er det ikke gjort edelmetalldepotfunn fra denne perioden noe sted i Lofoten, med unntak av gullringen på øya Røstlandet (nr. 15, Skau, Røst). Derimot er det funnet tre depoter i Vesterålen. Her har det i nyere tid vært en samisk befolkning i visse områder, blant annet i Eidsfjorden, der det ene funnet er gjort (se nr. 13, Grytting, Sortland). Ut fra utbredelsen av norrønt materiale i Vesterålen kan det sannsynliggjøres at Eidsfjorden var et samisk område også i jernalderen. Det er påfallende at funnet er gjort på den nærmeste etablerte gården som grenser inn mot det samiske området (jf. Holdø 2004, også Schanche 1986, 1989). I Steigen er Engeløya sterkt preget av norrøn jernalderbosetning, men det nærmeste edelmetalldepotet er fra Skottestad, Hamarøy, et område der det er registrert relativt få norrøne fornminner (se nr. 19, Skottestad, Hamarøy). På Bjarkøy, et velkjent norrønt sentrum, finner vi bare ett usikkert depotfunn (avbildet hos Sjøvold 1974, Pl. 17 e). På Tjøtta er det heller ikke registrert depotfunn, selv om det er gjort flere funn i områdene rundt (fra Sandnessjøen og Herten noe lenger nord og på øyene Offersøya og Mindlandet sør for Tjøtta). Den samme situasjonen gjelder for senteret på Torget (Brønnøy) (jf. Berglund 1995, fig. 117), der et depot er kjent fra gården Skarsås lenger nord (se nr. 28, Skarsås, Brønnøy). Funnstedene er også relativt perifere i forhold til påviste middelaldersentra som Våga og Alstahaug (jf. Berglund 1995, fig. 141).

I Tromsø-området viser gravminner og bosetningsspor at sørvest-siden av Kvaløya var det foretrukne norrøne bosetningsområdet. Depotfunnene er imidlertid gjort på andre siden av Malangen, i Botnhamn, og for øvrig i Lyngen, Nordreisa og Skjervøy, der det ellers er få spor etter norrøn aktivitet (depotfunnet på Tromsøya må regnes som sekundært). I Botnhamn er det funnet en gullbelagt øks, og det skal ha ligget en stor hustuft på Hamneset inntil på 1920-tallet (Munch 1993, samt pers. med. K. Rauø 27.09.2002). Slike spor knyttes tradisjonelt til norrøn kultur, men som jeg skal komme tilbake til, må det tas i betraktning at dette er et område der den norrøne kulturen møter den samiske (jf. også Simonsen 1982:580ff). Både i Botnhamn og i de ovennevnte områdene er det sannsynlig at

befolkningen hadde sine lokale variasjoner av utbredte tradisjoner. De nordøstlige områdene regnes ofte som samiske, men ligger også i et grenseland der det finnes innslag av kulturelle trekk som tradisjonelt defineres som norrøne. Et godt eksempel er materialet fra øya Spildra i Kvænangen. Her finner man både samiske gammetufter, bjørnegraver og urgraver, og øya ligger innenfor et område som vanligvis vil regnes som samisk. Det har imidlertid også blitt funnet klare spor etter en norrøn bosetning her, i form av en stor gravhaug med bein fra et mannsskjelett og typiske gravgaver, så som beltstein. Like ved ble det registrert et 18 meter langt naust (Grydeland 2001:76).

Depotene kan heller ikke knyttes spesielt til områder med spor av samisk aktivitet. Samisk aktivitet i denne perioden har riktignok satt langt mindre iøynefallende spor enn den norrøne bosetningen, men depotene opptrer tilsvarende sjelden i fjordbunner, i innlandet og i de nordlige og østlige områdene man regner som samiske i det aktuelle tidsrommet. I stedet finner vi dem altså hovedsakelig lenger ute langs kysten, i områder der det også finnes spor av norrøn bosetning.

Ved analyser av materialet i disse grenseområdene er det hensiktsmessig å ta høyde for lokale variasjoner i kulturelle uttrykk. Deponeringen av edelmetall var åpenbart en utbredt skikk. Jeg ser det som sannsynlig at den ble fulgt av visse assosiasjoner, ideer eller myter som var felles for hele det nordeuropeiske området der edelmetall ble deponert. Variasjonen i sølvdepotene indikerer samtidig at dette felles tankegodset fikk forskjellige uttrykk i overensstemmelse med lokale kulturelle og rituelle særegenheter. Resultatet er en tilsynelatende enhetlig depotskikk i Nord-Europa¹⁹, som allikevel omfatter et stort spekter av unike variasjoner.

At deponeringsskikken ikke ble tatt opp i Lofoten og andre norrøne kjerneområder i nord, kan antyde at dette var en del av det felles nordeuropeiske kulturuttrykket som befolkningen her ikke følte det nødvendig å bli assosiert med. At skikken i stedet synes å ha blitt adoptert av befolkningsgrupper i grenseområdene, kan tolkes som at disse gruppene hadde mer behov for å assosieres med sørvestlige kontakter gjennom en slik kulturell adaptasjon. Muligens er de østlige gjenstandene i en del av de nordnorske depotene en indikasjon på at disse gruppene samtidig ønsket å opprettholde kontakter mot øst. Som beskrevet over kan slike behov for å kommunisere kulturelt med andre grupper, kanskje også for å tilhøre disse gruppene, være en nødvendighet for å opprettholde et visst samfunnssystem eller visse utvekslingskontakter. Depotenes beliggenhet i Nord-Norge

¹⁹ Jf. også våre dagers oppfatning av depotene som én funngruppe, se kap. 1.1.

gjør med andre ord materialet egnet som utgangspunkt for en diskusjon av forholdet mellom de to største kulturelle gruppene i landsdelen, og forholdet mellom kulturell tilhørighet og materiell kultur. Jeg kommer tilbake til dette spørsmålet i kapittel 6.

Det bør nevnes at sølvdepoter også er relativt sjeldne i et område der den norrøne kulturen sannsynligvis har stått særlig sterkt, nemlig på Island²⁰. På Island er det gjort noen få funn, de fleste er små, og flere av dem inneholder kun mynter (Grieg 1929:267-269). Kristján Eldjárn, som behandler myntfunn fra vikingtiden, finner bare ett depotfunn nevneverdig, nemlig funnet fra Sandmúli. Dette er sammensatt av avklippede ringer og andre smykker, hakkesølv, barrer og stenger (Eldjárn 1948:39). At det er funnet så få depoter på denne øya, er interessant, fordi depotene gjerne regnes som typisk skandinaviske og knyttes til de norrøne vikingene (jf. blant annet Graham-Campbells definisjon, 1992:109, se også kapittel 1.2.). Island har helt utvilsomt vært knyttet til en skandinavisk norrøn vikingtidskultur. Funnmangelen her er også verdt å merke seg siden teorien som knytter sølv til grenser, delvis bygger på en islandsk saga (*Svarfdólasaga*, jf. Zachrisson 1998:199). Denne kilden burde tilsi at en viss mengde sølv ble lagt i jorden her. At det ikke er gjort flere funn, kan ha flere årsaker. Det kan skyldes at få av de opprinnelige depotene har blitt gjenfunnet på grunn av liten aktivitet i de områdene der de er nedlagt, eller dårlige bevaringsforhold. En annen mulighet er at Island ble befolket på et såpass tidlig tidspunkt at tradisjonen med edelmetalldeponering ennå ikke var utbredt i Norge: Det er få funn av edelmetall i Skandinavia fra merovingertid (jf. Solberg 2000:180ff). Island ble oppdaget og bebygget av skandinavene (hovedsakelig nordmenn) i løpet av første halvdel av 800-tallet (Eldjárn 1948:39, Solberg 2000:252). Det er mulig at man tok med seg og opprettholdt de deponeringsskikkene som var vanlige i Norge i perioden før denne koloniseringen, og at disse i liten grad inkluderte edelmetall. En tredje mulighet, i forlengelsen av dette, er at den tidlige og svært bevisste innføringen av kristendommen på Island (vedtaket på Alltinget i år 1000) kan ha hindret at slik deponering knyttet til før-kristen offertradisjon rakk å sette mange spor etter seg. Den fjerde muligheten er at folks norrøne identitet på Island var udiskutabel, imotsetning til i grenseområdene i Nord-Norge. Det var derfor ikke behov for å markere den ytterligere ved å ta opp en viss deponeringsskikk. Funnmangelen på øya kan selvfølgelig også skyldes en kombinasjon av disse forklaringene.

²⁰ Selv om det har blitt argumentert for at utvandringen til Island også omfattet blant annet samer (Pálsson 1997 i Nielssen 2001:4-7), tyskere og slaver (Rafnsson 1974 og Urbanczyk 2002, 2003 i Amundsen et al. 2003:97).

5.3. Utgangspunkt for undersøkelsene på mikronivå

Feltarbeidet i forbindelse med denne oppgaven har hovedsakelig gått ut på å befare funnstedene for de ulike depotene. Målet har vært å få en så nøyaktig stedfesting av funnet som mulig, en vurdering av den topografiske avgrensningen av funnområdet, en beskrivelse av topografien og grunnforholdene på stedet, en kartlegging av andre fornminner og å fremskaffe eventuell annen informasjon som grunneiere og andre lokale kilder kunne bidra med. Feltarbeidet ble utført på grunnlag av informasjon fra kart og skriftlige kilder. Ute i felt var samtaler med informanter og fotodokumentasjon to viktige momenter. Opplysningene om funnsted og -omstendigheter i kapittel 4.2. og appendiks 1 oppsummerer befaringsene. Feltarbeidet ga forskjellige resultater fra sted til sted. I enkelte tilfeller fikk jeg påvist det nøyaktige funnstedet. Der det ikke var mulig å påvise et konkret funnsted, forsøkte jeg å "sirkle det inn" etter opplysninger fra lokale informanter og litteratur. Der heller ikke dette var mulig, utarbeidet jeg en generell landskapsbeskrivelse og oppsøkte annen informasjon om området. Opplysningene fra befaringsene er supplert med lokalhistorisk og annen litteratur, søk i fornminnebasen og ytterligere informasjon hentet fra kart, informanter og ulike fagpersoner.

Befaringsreisene har først og fremst øket min egen forståelse av landskapet der deponeringene har funnet sted. Som i tilfellet med gjenstandsmaterialet har egne inntrykk gitt en bedre forståelse av andres skriftlige beskrivelser av landskap og funnsteder. Det har også gitt meg et bedre grunnlag for å sammenligne funnstedene. I mange tilfeller har samtaler med lokalkjente oppklart misforståelser eller utvidet mulighetene med hensyn til lokalisering av funnsteder og omstendigheter rundt funnet. I de tilfellene der opplysningene i litteraturen og fra lokale informanter ikke har stemt overens, har jeg gjort en skjønnsmessig vurdering av hvilke opplysninger som burde vektlegges. Her har to viktige kriterier vært den lokale eller den skriftlige kildens tidsmessige nærhet til funnet, og hvorvidt informanten/forfatteren er en førstehåndskilde.

Landskapsundersøkelsene hadde sin teoretiske bakgrunn i en formening om at omgivelsene aktivt påvirker menneskenes handlinger, gjennom både fysiske og kognitive begrensninger og muligheter. Deponeringene av edelmetall har nødvendigvis foregått i nær kontakt med naturen og omgivelsene og har uten tvil vært påvirket av disse. Jeg slutter meg i så måte til en konseptualisering av landskapet som noe mer enn en fysisk ramme, i tråd med nyere post-prosessuelle tilnærminger. I prosessuell arkeologi har landskapet gjerne blitt betraktet som en abstrakt dimensjon, en universell konstant som bare tidvis

hadde betydning for menneskene i form av for eksempel begrenset mobilitet. Landskapet har blitt redusert til en romlig fordeling av ressurser og en logistisk utfordring. I løpet av 1990-tallet har man begynt å diskutere andre mulige tilnærminger til landskapet, der rommet ikke sees som en distansert ramme adskilt fra menneskelige handlinger, men et deltagende medium. Rommet beskrives også som et sosialt produkt som varierer fra gruppe til gruppe og samfunn til samfunn. Romforståelsen er ikke nøytral, men avhengig av alder, kjønn, sosial posisjon og gruppetilhørighet. Den aktuelle romforståelsen vil også forme individets eller gruppens handlinger (Ashmore og Knapp 1999, Bender og Winer 2001, Hedeager 2003:147, Tilley 1994:9-11).

For å kunne vurdere den romlige sammenhengen depotene ble plassert i på nedleggingstidspunktet, er det nødvendig å trekke inn de kildene vi har til aktørenes forståelse av landskapet på det aktuelle tidspunktet. Dette har blitt gjort i flere jernalderstudier de siste årene, med særlig vekt på denne periodens konsentriske kosmologiske verdensbilde. Det har blitt hevdet at den konsentriske inndelingen av verden i sentrum (livstreet Yggdrasil), Åsgard (gudenes hjem), Midgard (menneskenes hjem) og Utgard (jotnenes hjem) ble gjenspeilet i menneskenes holdning til innmark og utmark (for eksempel Hedeager 1999:246, Solli 2002:29-30, Steinsland 1997:24-25, Sørnum 2002:90, 91ff, Wiker 2000). Utmark var derfor assosiert med Utgard, med fare og kaos (Solli 2002:29-30). Allikevel var man i noen tilfeller nødt til å oppsøke utmarka. I norrøne myter fortelles det om hvordan guder av forskjellige årsaker blir tvunget til å dra ut i farlige farvann. Ifølge Gro Steinsland kan disse mytene tolkes som en oppfordring til menneskene om også å sprengre grenser og utføre vågestykker. Liksom gudene var avhengige av å hente energi, kunnskap og kraft i jotnenes rike, ble menneskene tvunget ut i ødemarken i samme ærend (Steinsland 1997:27).

Lotte Hedeager kritiserer på sin side en direkte overføring av verdensbildet fra myter til landskap og mener dette er en forenkling med rot i strukturalismen. Hun avviser allikevel ikke at kulturlandskapet reflekterte en før-kristen kosmografi (Hedeager 2003:159), men mener denne etter all sannsynlighet har vært mer kompleks enn en en-til-en-overføring. Også arkeologisk materiale gir et mer variert bilde, blant annet finnes mange spor etter ulike aktiviteter i utmarka. Jakt, fangst, fiske og sankning i utmark har vært viktig matauk for den enkelte husholdning helt opp til vår tid, og dette gjaldt også i vikingtid/tidlig middelalder (jf. for eksempel Solberg 2000:275). Slike aktiviteter kan falle innunder Steinslands tolkning. En begynnende jernproduksjon i eldre jernalder kan også ha

hatt et drag av utfordring av kaoskreftene. I Sør-Norge ser det imidlertid ut til å ha foregått en overskuddsproduksjon fra jakt, fangst og jernvinne allerede tidlig i eldre romertid (Solberg 2000:109), og den nyeste forskningen tyder på at det også ble drevet jordbruk i utmarka, på Vestlandet så tidlig som fra Kristi fødsel, på Østlandet fra 300-400 e. Kr. (Holm 2005). Mot slutten av vikingtid og begynnelsen av tidlig middelalder økte aktiviteten voldsomt i utmarka både når det gjaldt fangst med dyregraver, jernvinne og ulik steinbruddsvirksomhet (for eksempel Holseng 2004, Johansen 2004, Narmo 1996, 1997, Rundberget 2002, Skjølsvold 1961, Solberg 2000:275-277, Stenvik 2003). Dette undergraver bildet av et dikotomisk forhold mellom innmark og utmark. Kanskje var den intensiverte aktiviteten i sen jernalder/tidlig middelalder et symptom på at kaoskreftene var ”overvunnet”, og at menneskene ikke lenger følte den ærefrykten for utmarka de hadde gjort tidligere. En slik mentalitetsendring sammenfaller med andre omveltninger i samfunnet. Ikke minst er det sannsynlig at man på dette tidspunktet måtte forholde seg til et kristent verdensbilde i mange sammenhenger (jf. for eksempel Solli 2002:232).

Det har også blitt påpekt at de norrøne mytene kunne variere fra landskap til landskap, og det er grunn til å tro at ulike sosiale og kulturelle grupper vektla ulike myter. Flere forfattere har fremmet kritikk av et holistisk syn på ideologi og av forestillingen om en kollektiv forståelse av verdier og ideer (for eksempel Bell 1992, Thompson 1986, jf. Wiker 2000:20-21). Det er mulig at utmarksproduksjonen foregikk innenfor en diskurs av teknologisk kunnskap, men også av kosmologiske, sosiologiske og rituelle variabler som var forbeholdt en mindre gruppe. En slik tilgang kan ha vært et privilegium, men kan også på andre måter ha ført til en særstilling i samfunnet (Hoftun 2001:248, Rønne 2002, jf. også Appadurai 1986:42). For dem som sto for utvinningen av utmarksressursene, kan verden ha sett ganske annerledes ut enn fra et ”innmarksperspektiv”. Det kan heller ikke utelukkes at denne såkalte utmarksnæringen har vært drevet av grupper med en annen identitet enn den norrøne (se Bergstøl 2004).

Med hensyn til depotene og plassering i et landskap må det derfor tas høyde for at ulike lokale og sosialt betingede varianter av verdensbildet kan ha påvirket landskapsforståelsen, og at den lokale topografien og landskapsforståelsen kan ha påvirket verdensbildet. Dette må i sin tur ha vært medbestemmende for plasseringen av depotet. En dypere forståelse av depotenes plassering vil dermed fordre en forståelse av det enkelte stedets topografi og av lokale religiøse skikker og oppfatninger. I de fleste tilfeller har vi dessverre få entydige kilder til de lokale variasjonene. Visse indikasjoner finnes, både i

skriftlige kilder og i det arkeologiske materialet. Utgangspunktet for fortolkningen av landskapets betydning for deponeringene er allikevel i hovedsak en generalisert forståelse av det samtidige verdensbildet.

Det skal her innskytes at også tidligere har omgivelsene spilt en rolle for tolkningen av depoter. Særlig har grunnforholdene blitt vektlagt ved tolkning av depoter. Jens J. A. Worsaae startet en langvarig debatt om dette temaet da han i 1865 tolket de danske myrfunnene fra bronsealderen som offerfunn (Worsaae 1865:57), blant annet basert på grunnforholdene (Worsaae 1866:313-314). Også Sophus Müller støttet en slik offerfunntolkning, tilsynelatende fordi det var en høvelig kategori for å oppnå innsikt i en ellers ”for Archæologen saare vanskelig tilgjengelig Side av oldtidens liv” (Müller 1886:216). Henry Petersen var på sin side opprørt over slike enkle løsninger og mente å kunne argumentere for at alle nedleggelse var gjemte verdier for bruk i dette eller det neste liv (Petersen 1890:211, 252). I argumentasjonen i denne perioden ble ulike elementer trukket inn, men funnstedet var sentralt, og et tilbakevendende tema var hvorvidt funnet ble gjort i våtmark eller fastmark. Teorien har vært at våtmark representerer omstendigheter der depotet med større vanskelighet kunne tas opp igjen. Ergo antas det at deponering i våtmark, som på nedleggingstidpunktet kanskje var en sjø, kilde, elv eller lignende, må regnes som ofringer som ikke skulle tas opp igjen. Depoter i fastmark har gjerne blitt regnet som bortgjemte verdier som skulle finnes igjen. Dette underbygges ytterligere med funn som er gjort ved store steiner eller lignende som kan regnes som avmerking. Denne dikotomien mellom våtmarks- og fastmarksfunn gjør seg fremdeles gjeldende i mange sammenhenger, om enn ikke så kategorisk som at alle funn i myr er offer, og alle funn i fastmark er verdigjemmer. Det synes allikevel å være utbredt enighet om at våtmark representerer noe annet enn tørrmark (for eksempel Grieg 1929:288-289, Hedeager 1990:44-46, Hedeager 1999, Stenberger 1971:418, 423ff, 739)²¹.

Antagelsen om at våtmark har en spesiell betydning i offersammenheng, er ikke bare knyttet til praktiske hensyn, men også til en tilsynelatende intuitiv oppfatning blant dagens arkeologer av vannkilder og vann som mer ”hellige” enn tørre omgivelser. Antagelsen blir sjelden utdypet og begrunnet. Dette blir særlig påfallende når man finner den samme typen depoter under ulike omstendigheter. Sakraliseringen av vann har til en viss grad bakgrunn i erfaringsmessig kjennskap til depotfunn fra ulike perioder og i

²¹ Samt det faktum at våtmarksarkeologi anses som et eget felt, ”wetland archaeology”, som omfatter spesialisering på de metodiske utfordringene ved å drive arkeologi i våtmark, og de særegne kulturelle aspektene knyttet til denne landskapsformen (jf. hjemmesiden til *Journal of Wetland Archaeology*).

etnografiske kilder. Men etter min mening bør disse referansene oppgis, særlig i tilfeller der materialet ikke umiddelbart tilsier en slik dikotomi. Deponering i myr har svært lang tradisjon (jf. Stenberger 1971:278). I Norge er deponering i myr det vanligste i bronsealder, men funnene fordeler seg på vann, fjellsprekker, ur og under eller ved stor stein eller fjellvegg (Johansen 1993:76). Også lenger sør i Europa er bronsedepotene fordelt på fastmark og våtmark (Laux 2000 i Müller-Wille 2002:143-145, Johansen 1993:94-95). Det samme gjelder gulldepoter fra folkevandringstid. Hedeager viser at alle gjenstandstypene i danske gulldepoter i våtmark fra perioden også er å finne i fastmark (Hedeager 1999, figur 3, 2003). I tillegg kan det nevnes at skriftlige kilder opplyser at verdisaker i nyere tid ble senket ned i vann, selv om de var ment å hentes opp igjen (Grieg 1929:310-311). Om de umiddelbare omgivelsene er våte eller tørre, kan med andre ord ikke sies å korrespondere direkte med motivet bak deponeringen (jf. også Johansen 1993:94-95).

I forbindelse med depotene fra vikingtid/tidlig middelalder i Nord-Norge har jeg derfor ikke lagt større vekt på dikotomien våtmark/fastmark enn på de andre aktuelle variablene. Mitt utgangspunkt er at alle edelmetalldepotene i perioden har et felles meningsinnhold, og at alle deponeringene kan regnes som rituelle deponeringer (jf. også Karsten 1994:31, Johansen 1993:95). Funnomstendighetene kan allikevel indikere et lokalt og individuelt meningsinnhold, men i så måte må de topografiske variablene regnes som likestilte i utsagnskraft.

5.4. Vurdering av landskapsmaterialet

I utgangspunktet var mitt håp at befaringene skulle avdekke noen likheter eller danne et mønster i depotenes landskapsmessige kontekst. Til en viss grad kan jeg konkludere med at noen omstendigheter går igjen på de forskjellige stedene. På den annen side er jeg også en deltagende formidler av de landskapene jeg har besøkt, slik at beskrivelsen av dem nødvendigvis blir subjektiv og preget av mitt tolkningsperspektiv. En slik subjektiv undersøkelse gir etter min mening allikevel et bedre grunnlag for en sammenligning enn andrehånds kilder hentet fra litteraturen.

Av de 28 funnstedene som er presentert i kapittel 2.2., kunne 13 i utgangspunktet ikke bestemmes nærmere enn til gårds- eller stedsnavnet. Blant de øvrige var det gjerne en viss usikkerhet med hensyn til det nøyaktige funnstedet. Om noen av disse usikre funnstedene finnes det utfyllende opplysninger om funnomstendighetene (som topografi og

grunnforhold) i litteraturen. Det synes allikevel lite hensiktsmessig å lage en statistikk på grunnlag av formaliserte kriterier. Materialet er så lite at den statistiske signifikansen ville være liten eller beheftet med stor usikkerhet. I tillegg kommer en ytterligere usikkerhetsfaktor i form av den subjektive defineringen av ulike variabler. Variabler som ofte anvendes i depotsammenheng, er for eksempel "ved elv", "i ur", "under stor stein". Disse må nødvendigvis følges av spørsmål som "hvor nær er 'ved elv'?", "hvor mange steiner må til før det kan kalles en 'ur'?", "hvor stor er en 'stor stein'?". I dette tilfellet ville slike vurderinger av funnomstendighetene ofte måtte hvile på andrehåndsinformasjon. Som tabell 5 (se appendiks 1) viser, er heller ikke variablene selvsagte valg. Tabellen gjengir de opplysningene som finnes i litteraturen, samt egne observasjoner. Til hvert funn kan det knyttes flere opplysninger om de umiddelbare omgivelsene. Det er ikke opplagt hvilke som skal regnes som betydningsfulle for en tolkning. Her vil jeg gå ut fra at de mest frekvente elementene bør regnes som betydningsfulle, men med forbehold om en viss arkeologisk standard for hvilke opplysninger som registreres. Den informasjonen som finnes i for eksempel tilvekstkataloger, er tydelig preget av en uutalt standard for hvilke funnomstendigheter som er verdt å registrere. Denne standarden har jeg selv vært preget av når jeg har gjort mine observasjoner. Hvorvidt dette er oppfatninger som gjenspeiler fortidens virkelighet, er en av arkeologiens grunnleggende problemstillinger (jf. også Ashmore and Knapp 1999b:6). Det faller utenfor rammene av oppgaven å gå nærmere inn på denne diskusjonen, men jeg vil nevne dette kildekritiske momentet fordi det også har betydning for min tolkning av depotene.

Av de 28 funnene opplyses seks²² å være funnet under eller innunder en stor stein eller en helle. Fem av disse inkluderer enten én til to halsringer, en ringspenne eller begge deler (unntaket er funnet fra Musken, som har en senere datering og inneholder helt andre gjenstandstyper). Det er imidlertid ikke umulig at også andre av funnene er gjort ved eller under steiner og heller, men at dette ikke har blitt registrert. For øvrig kan funnstedene med registrert helle/stein være svært ulike. Lille Borrás ligger for eksempel på snaufjellet, mens Skagen-funnet er gjort i åkeren i et jordbruksområde.

Fire av depotene²³ kan med sikkerhet sies å være gjort i ur. Dette er alle store funn av flere smykker, med blandet østlig og vestlig proveniens. Nedleggelse i ur forekommer imidlertid hyppig også i Sør-Norge (Grieg 1929:289, 302), og disse funnene kan ha helt

²² 2. Vestre Eikvik, Lebesby, 4. Lille Borrás, Alta, 14. Skagen, Hadsel, 18. Musken, Tysfjord, 19. Skottestad, Hamarøy, 23. Vågenga, Rødøy.

²³ 5. Haukøy, Skjervøy, 7. Indreidet, Nordreisa, 10. Botnhamn, Lenvik, 21. Rønvika, Bodø.

andre typer innhold²⁴. Det er heller ikke utelukket at flere av de nordnorske funnene med uklare funnomstendigheter kan være nedlagt i ur. De fire sikre ur-funnene i Nord-Norge har funnsteder som for øvrig ligger i relativt ulikt terreng. Det mest dramatiske er kanskje Brattskaret, Rønvika, Bodø, der depotfunnet er gjort relativt høyt oppe i en bratt ur i skaret, under noen karakteristiske forrevne steinformasjoner ("steinkjerringa" "Likjbrattind"). Funnet fra Botnhamn er på sin side gjort noen få meter over havet, nederst i en liten ur. Dersom det var en sammenheng mellom deponeringen av større smykkedepoter og nedleggelsen i ur i Nord-Norge, og plasseringen ble styrt av visse forestillinger og retningslinjer, kan selvfølgelig ulike lokale oppfatninger av hva som for eksempel var vilt, bratt og utilgjengelig, ha ført til denne variasjonen.

Åtte av depotene²⁵ kan med sikkerhet sies å være funnet under flatmark, noen i åker, andre i sandbakke eller lignende. Noen av disse er funnet under heller eller steiner, andre ikke. Innholdet varierer fra store halsringer og smykker til mynter og barrer. De fleste kan imidlertid også knyttes til andre umiddelbare topografiske forhold, så som Herten-funnets tilknytning til Herten-elva. I de tilfellene der funnomstendighetene er usikre, er det særlig uklart hva depotene eventuelt bør assosieres med.

Som tabell 5 (se appendiks 1) viser kan åtte av funnstedene knyttes til veifar. De nåværende stier og veier er ofte nyere tids anlegg, men farene og rutene kan være av langt eldre opprinnelse. Veier og stier følger nødvendigvis topografien og er ihvertfall til en viss grad resultat av hensynet til farbarhet og kortest mulig avstander (jf. Jacobsen 2003:22, Armstrong 2004:95). Dette samsvarer med flere av funnstedenes beliggenhet. Som nevnt har flere forfattere påpekt at man kan spore en slik beliggenhet ved vannveier og andre ferdselsveier på regionalt nivå. Det har da gjerne vært fokusert på disse som handelsruter. At en slik forbindelse med ferdselsveier reflekteres på lokalt nivå, bør åpne for mer varierte tolkninger. Disse småveiene er ikke i hovedsak resultat av langdistansehandel, men et uttrykk for lokal ferdsel. Det har også vært argumentert for at både hovedferdselsveier og lokale veifar kan ha hatt en symbolsk betydning, både fordi de reelt og rituelt markerer sikre passasjer gjennom vilt og farlig terreng, forbinder det lokale stedet med andre viktige steder, og dermed er en forutsetning for tilgangen til attråverdige ting og kunnskaper, og fordi de representerer en metafor for avstand i tid (Helms 1988, 1993 i

²⁴ For eksempel Griegs nr. 5, Ve, Sande, Vestfold, nr. 20, Årstad, Egersund, Rogaland, nr. 70, Herabakke, Suldal, Rogaland, nr. 94, Nedre Berg, Stranda, Møre m. fl. (Grieg 1929:203, 218, 243, 251).

²⁵ 2. Vestre Eikvik, Lebesby, 3. Lathari, Alta, 8. Flatvollen, Lyngen, 14. Skagen, Hadsel, 15. Skau, Røst, 16. Bøstrand, Ballangen, 25. Herten, Alstahaug, 27. Mindnes, Alstahaug.

Rudebeck 2002:173). Ikke bare veien, men også de handlingene som er knyttet til veiene, er i mange kulturer omgitt av tabuer og ritualer. Dette kan gjelde handel som foregikk ved viktige veier og veikryss, og selve reisen (Rudebeck 2002:173-174). Deponering ved et veifar kan således ha et mangetydig meningsinnhold, kanskje også knyttet til veiens assosiasjon med reisen som en liminaltilstand (se under).

Som nevnt er enhver arkeologisk analyse preget av noen for-forståelser av hvilke variabler som skal regnes som betydningsfulle. En mye referert tolkning de senere årene har som beskrevet over, vært at edelmetalldepoter ble nedlagt som grensemarkører for å hevde eiendomsrett, og for å beskytte denne eiendommen mot reelle og mytisk inspirerte farer i utmarka utenfor. Ideen om depotene som beskyttende har bakgrunn i etnografiske og historiske kilder som underbygger at sølv og gull ble oppfattet som magisk. Denne forståelsen har også blitt kombinert med det vi vet om verdensbildet, og forestillingen om utmark som noe faretruende (blant annet Hedeager 1999, Wiker 2000, Zachrisson 1998). Da jeg gjennomførte befaringene, hadde jeg allerede en viss kjennskap til disse teoriene. Jeg kan dermed ikke si at jeg var helt uhildet i mine observasjoner. Kanskje har det påvirket meg i retning av å lese grenseområder og overganger inn i flere av funnstedene enn jeg ellers ville gjort. Jeg ble ihvertfall raskt slått av de lokaliserte funnstedenes tilknytning til eider, skar, nes og halvøyer. 10 av funnstedene²⁶ kan etter min mening assosieres med slike landskapstrekk. Der et funnsted kan knyttes til nes eller halvøy, ligger det gjerne der neset eller halvøya møter fastlandet. Grensene er disse tilfellene knyttet til overgangen nes/fastland. Funnstedet på Lille Borrås ligger som nevnt på snaufjellet, noen få meter fra et stup.

Det kan argumenteres for at slike naturformasjoner også representerte kognitive liminalsoner. Det har vært foreslått at samiske urbegravelser kan ha sammenheng med en forståelse av ur som en inngangsport til underverdenen (Schanche 2000:284). I Nord-Norge vil kanskje også de norrøne ha forbundet ur med begravelser, de døde, en overgang, en annen verden²⁷. Deponering i ur kan tolkes som rituale for beskyttelse, enten av de døde eller av de levende mot den andre verdenens trusler. Det er interessant at urdepotene i Nord-Norge er særlig store og innholdsrike, kanskje på grunn av et sterkere forhold til ur som liminalsone eller et landskapstrekk med rituelle konnotasjoner. Lenger sør er ikke

²⁶ 2. Vestre Eikvik, Lebesby, 3. Lathari, Alta, 7. Indreidet, Nordreisa, 8. Flatvollen, Lyngen, 16. Bøstrand, Ballangen, 20. Slettnes, Fauske, 21. Rønvika, Bodø, 22. Skar, Skjerstad, 23. Vågenga, Rødøy, 27. Mindnes, Alstahaug.

²⁷ Jeg forutsetter at urgravskikken var allment kjent i de områdene der den ble praktisert.

nødvendigvis urdepotene spesielt innholdsrike. Jeg har ikke hatt mulighet til å undersøke funnomstendighetene for hvert enkelt av de trønderske edelmetalldepotene, men i den grad de er gjengitt hos Sigurd Grieg, er bare et funn registrert som fra ”en stenrøis”, nemlig en stor ringspenne av sølv fra Toftaker, Oppdal, Sør-Trøndelag (Grieg 1929:253, nr. 102).

Til tross for de forbehold som er tatt over, finner jeg støtte for teorien om tilknytning mellom edelmetalldepoter og topografiske og kognitive grenser i det kildematerialet jeg har tilgjengelig. De erfaringene jeg har gjort ved befaring og vurdering av landskapsmaterialet, synes å bygge oppunder et slikt syn. Lotte Hedeager (2003:158ff) har hevdet at tilknytningen til liminalsoner har sammenheng med grenser som et generelt strukturerende prinsipp. Dette kan knyttes til ofring som et ønske om å opprettholde verden. Det er logisk at denne innsatsen ble rettet mot situasjoner eller steder som fremsto som ubalanserte og truende for verden slik man kjente den. Mer konkret kan deponering i grensesoner også ha hatt noe med hvilke guder man henvendte seg til, og hvor man forventet å møte disse. Som nevnt kan ur ha vært knyttet til grenser mellom denne verden og de dødes verden, slik det har blitt antydnet i sammenheng med samiske urgraver (Schanche 2000:284). I samiske samfunn var også fjell, fjellsprekker, innsjøer, kilder og huler og andre åpninger regnet som passasjer og kontaktpunkter med andre sfærer (Hansen 1999:99). Kanten av myr, møte mellom ferskvann og saltvann, hellige sjøer, fjellformasjoner og halvøyer var kanskje steder der også norrøne regnet med å kunne møte de forskjellige gudene.

En mulig tolkning av tradisjonen som beskrives i *Svarfdølasaga* kan være at landet man hevdet ikke bare ble markert overfor medmennesker, men også markert og domestisert, hevdet fra naturen og gudene, beskyttet fra kaoskreftene (jf. Zachrisson 1998). Britt-Mari Näsström mener offer i offerlunder også hadde et slikt domestiserende aspekt: Trærne hadde lignende funksjon som et alter, og de delene av offerdyret som tilkom guden(e), ble hengt opp her. Ifølge henne korresponderer trærne i offerlunden med verdenstreet Yggdrasil. Offeret var dermed både en gave fra det enkelte mennesket til guden(e), med den hensikt å styrke denne relasjonen, men også et rituale som skulle opprettholde skapelsen og utestenge kaoskreftene (Näsström 1999:167-168)²⁸.

Landskapsmaterialet gir med andre ord informasjon på flere nivåer: I makroperspektiv viser det en tilknytning mellom depotene og grenseområdene mellom

²⁸ Näsström nevner at billedsteiner fra Gotland viser at også offerbord og offersteiner var i bruk, men hun kommer ikke inn på hvordan dette kan settes i sammenheng med teorien om opprettholdelse av skapelsen (Näsström 1999:168).

samiske og norrøne/norske områder i Nord-Norge. Materialet kan ikke knyttes spesielt til norrøne sentra, selv om utbredelsen av depoter i resten av Skandinavia og Nord-Europa burde tilsi at dette var en tradisjon innenfor det norrøne kulturfellesskapet. Samtidig er funnene heller ikke knyttet spesielt til samiske områder i Nord-Norge. Dette forholdet kan forklares på flere måter. En mulighet er at befolkningen i grenseområdene hadde et særlig behov for å markere samhørighet med et norrønt kulturfellesskap gjennom å ta opp denne skikken, samtidig som de opprettholdt forbindelser østover. I neste instans kan tilknytningen til slike grupper i grenseområdene ha gjort det mindre interessant for grupper i de norrøne kjerneområdene å bli assosiert med den samme deponeringstradisjonen. Jeg kommer tilbake til dette i neste kapittel.

På mikronivå gjør det lille antallet funnsteder og det subjektive ved både forståelsen og defineringen av variabler som kan ha hatt betydning for deponeringen, at det er vanskelig å finne et mønster i hvilke topografiske trekk som oftest kan knyttes til edelmetalldepotene. Jeg mener allikevel å kunne støtte teorien om at depotene ofte kan knyttes til reelle og/eller kognitive grenser i landskapet, og at dette har sammenheng med at edelmetallet var offer til guder og makter i et forsøk på å opprettholde verdensordenen og unngå kaos.